

**EGY
MAGYAR NYOMDA
A XVIII. SZÁZADBAN**

ADALÉK NEMZETI KÖZMŰVELŐDÉSÜNK TÖRTÉNETÉHEZ

**LEVÉLTÁRI KÚTFŐK NYOMÁN
IRTA
ÉBLE GÁBOR**

**BUDAPEST 1891
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA**

A történeti kritika a magyar nemzet lételének a szathmári békekötéstől az 1791-iki országgyűlésig terjedő időszakát, úgy politikailag mint irodalmilag, a hanyatlás korának szokta bélyegezni.

Ez időszakból jegyzek föl néhány töredéket a művelődéstörténet rendszeres feldolgozói számára. Adataim Mária-Terézia korából valók, forrásom főleg a Károlyi grófi nemzetségi levéltára, hol az itt idézendő eredetiben őriztetnek.

Valamint ez adatok olvasása meggyőzött engem, úgy fogja olvasóimat is meggyőzni arról, hogy bármily nyomasztó ez időszak levegője a mi századunk gyermekei számára s bármennyire kietlen az akkori magyar közélet képe a szabadságharcokat követő kimerültség és az osztrák uralom idegen szellemének minden önállóságot letipró túlsúlya következtében: nemzetünk ügyének akkor is voltak lelkes apostolai, kik a kor sivárságával fölvtették a harcot, magvetők valának a sivatagban, virrasztók az évszázados éj sötétjében, mert megérezték lelkük mélyén, hogy a magyar fajnak még van jövője, a sivatagból nemzeti kultúra fejlődik, megsejtették a mi évszázadunkban már bekövetkezett megvirradást.

Kegyelet illeti emléküket. Ez sarkalt arra, hogy azt leróni igyekezzem egyikük iránt, kinek nemes lelkületéről, emelkedett s nemzeties gondolkozásáról, hazafiúi becsvágyáról a Károlyi grófok nemzetségi levéltárában, régi ügyiratok s levelezések olvasgatása közben győződtem meg. Nevét a történetírás alig ismeri még, pedig a múlt század magyar történetének egyik legrokonszenvesb, legmagyarabb és – nagynevű atyjának befolyására való tekintetből – bizonynyal egyik legérdekesebb alakja volt.

KÁROLYI FERENCZ grófról, KÁROLYI SÁNDOR grófnak, a hírneves kurucz fővezér és szathmári pacificatornak egyetlen életben maradt fiáról szól megemlékezésem. Pályája nem hagyott hátra oly korszakot alkotó nyomokat, mint atyjáé; erre a III. Károly és Mária-Terézia kora nem volt alkalmas, élete is aránylag rövid volt: a legszebb férfikorban, 53-ik évében tüdővész ragadta el. De a kuruczvilágtól a hétéves háborúig terjedő nemzeti hanyatlás alatt, mely az ő közszereplésével összeesik, hasznosan szolgált hazájának s a magyarságnak úgy is mint vitéz katona, a 13 tiszántúli vármegye nemesi fölkelésének altábornagyi ranggal kinevezett vezére a sziléziai háborúban, úgy is mint szathmári főnemes főispán és az országgyűlés tagja a pozsonyi dietákon, úgy is mint nagybirtokos Nyiregyháza újjáalapításával stb.

Kulturális téren kifejtett tevékenységét illusztrálom az alábbi adatokkal, melyek a *nagykárolyi magyar nyomda alapításáról* szólnak. Csak egy részlet ez a lelkes magyar főúr pályájából, de plastikusan jellemzi nemcsak a kort, melyben élt, s mellyel küzködnie kellett, hanem saját lelki erejét, hazafiságát és jellemképét is, melyekről benne atyja erényeit s hagyományait könnyű fölismerni.

Addig is, míg időm s módom engedi, hogy a Károlyi Ferencz gróf egész pályájáról általam összegyűjtött levéltári adatokat feldolgozva sajtó alá rendezhessem, közzéteszem ez önálló részt abban a reményben, hogy a XVIII. század magyar művelődéstörténetét ez által új adalékkal gyarapítnom nem volt fölösleges.

I.

Károlyi Ferencz gróf a nép igaz barátja volt. Atyja példájára templomokat, iskolákat épített, a tanítószerzeteket számos kedvezményben, állandó segélyben részesíté, hogy ez által a nép erkölcsi érdekeit s értelmi fejlődésének föltételeit előmozdítsa.

Azon szomorú tapasztalás, hogy a kormányzására bízott Tiszán túl lévő föld népe a török hatalom százados sanyargatásai, majd a belharczok és villongások folytán nemcsak anyagilag jutott siralmas állapotra, hanem szellemi tekintetben is felettébb elparlagiasodott: azt a szándékot érlelte meg benne, hogy a népnevelés és az értelmi fejlesztés hathatósabb eszközlésére nemzetsége székhelyén: Nagy-Károlyban könyvnyomdát alapítson.

Annyival szükségesebbnek látta Károlyi e nyomda felállítását, mert a budai és kassai nyomdák ez országrésztől nagyon távol estek s így csak nagy költséggel lehetett a szükséges könyveket megszerezni.

Az eszme kivételére csakhamar alkalmas ember is kínálkozott. Megtudván ugyanis Szathmárnémeti Pap István, aki typographus és tudós is volt egy személyben,¹ a grófnak e szándékát, még 1753-ban folyamodott hozzá, hogy a nyomda felállításánál és vezetésénél őt alkalmazza.

Az éles látású gróf első találkozásra fölsimerte Papban a tehetséget és nem késett vele egyezsége lépni. Vállalatát nem kívánta conventiós mesteremberekre bízni, a kik a kiszabott munkát többnyire minden ambíció nélkül végezik, hanem a nyomdásznak szabadabb mozgást akart engedni, hogy szép mestersége üzéséhez minél több kedve lehessen; azért úgy egyezett meg vele, hogy a beszerzendő nyomdai műszerek árát ő fogja Papnak kölcsönözni, melyet az bizonyos részletekben térítsen vissza, sőt a nyomda-házat, kertet és a telekkel járó hat köblös földet is ingyen használatra engedte át neki, hogy a nyomdaüzletet annál gondtalanabban folytathassa.

Pap István a szép anyagi biztosítékot hálás köszönettel fogadta és azonnal le is telepedett Nagy-Károlyban, «a hol – a mint végrendeleti töredékében maga mondja – sok keserves hánykódásai után végre megnyugodott».

A gróf könyvnyomdához alkalmas épületet emeltetett és megvétette Pap István által a lőcsei Brewer-féle feloszlott nyomtató intézet műszereinek egy részét 2576 forinton.

Pap István társul Biró Mihály typographust vette magához, hogy mind a munkát, mind pedig az elvállalt részletfizetéseket együtt könnyebben teljesíthessék. Így állíták fel 1754 őszén a nyomda műszereit és már novemberben hozzáfogtak a «fiú leány ábéczés könyvek» nyomtatásához.

De alig hogy a munkát megkezdették, nehéz akadályok gördültek eléjük, mert pártfogójuk, az akkor multhatatlanul szükséges kormányengedély kieszközlésében késedelmes volt. A grófnak ugyanis már ez év tavaszán hivatalos küldetése volt a stájer határszélhez, hol a határigazítást

¹ Lásd «K. K. priv. Anzeigen» 1776. VI. Jahrgang 87. lapon Dobai Székely Sámuel Pap Istvánról ezeket mondja:

«Velim autem scias, dulcis amice, Stephanum hunc Pap Némethi esse unum ex eruditiss Patriae nostrae, qui antequam ad Academicas Belgicas exivisset, fuerat civis et exposit senior Collegii Debreczinensis» etc.

Ugyan erre hivatkozik Simonchicz P. Innocentius: «Disertatio de ortu et progressu Litterarum in Hungaria. Magno-Varadini 1784. » című munkájában; a nyomdáról pedig ezeket írja: «*Erecta est ista a Magni Patris, Magno filio, et Magni filii, ac magnae spei nepotis Magno Patre, et Avo FRANCISCO KÁROLYI.*»

kellett vegyes bizottság élén, mint elnöknek elintéznie. Eredetileg ezen útja közben készült Bécs felé kitérni, hogy ideje korán, hónapokkal a nyomda felállítása előtt, kieszközölje hozzá személyesen úgy a kancellárnál, mint a királynőnél az engedélyt. De mikor a nádor levélben megsürgette a gróf utazását, felhagyott a bécsi tervvel s egyenesen Bellatinczbe sietett, hol a határigazítási ügy teljesen elfoglalta s a nyomdáról vagy megfedkezett, vagy az érdekében való lépéseket elhalasztá. Akközben pedig RÁCZ DEMETER, a grófnak főmeghatalmazottja azon jóhiszemben, hogy a gróf az engedélyt már bizonyosan kieszközölte, az ábéczés könyvek nyomtatását, még mielőtt az engedély megérkezett volna, megkezdette.

Ekkor, vagyis november 28-án, megjelent a nyomdában Gerstocker Antal, fényi plébános, kerületi alesperes és a királyi engedély nélkül való üzem-megkezdés ellen durva hangon tiltakozott, haragját különösen Rác Demeter ellen fordítván, mivel azt hitte, hogy a *református* vallású typographusok a gróf távollétében az ő jóváhagyásából kezdték meg a nyomtatást.

Ez akadékoskodásról a grófot még az nap két tisztviselője értesítette:

«Az ide költözött typographusok – írja Mede Ferencz nagykirályi pénztárnok – annyira elkészítették a műszereket, hogy már ábéczés könyveket nyomtathatnak is, de nagyon megrezzentette őket a fényi plébános, hogy innét következő eloszlásokban bizonyosak lennének, mivel Egerben úgy akarják s úgy végezték úgy is kell lenni».

Maga Rác Demeter a méltatlankodás indulatos hangján így irt:

«Az fényi pribék valamit csak observál, mindent hírré teszen. Az Typographiában is bé ment, s azt mondotta, hogy akasszák fel, ha eő kegyelme aztat el nem pusztéttya. Már tartok tőlle, ha csak valami elejét az méltóságos cancellariusnál nem veheti Excellentiád, itten pediglen olyan szükséges volna, mert csak ábéczés könyvet sem kaphatnak az tanuló gyermekek számára».

A fényi plébános sem késett ez ügyről püspökéhez jelentést küldeni, mert gróf BARKÓCZY FERENCZ egri püspök deczember 5-én Rác Demeterhez intézett latin levelében² a felsőbb engedély nélkül kezdeményezett nyomda ellen erőlyesen tiltakozik:

«Hitelt érdemlőleg adatott tudtomra – mondja a püspök – hogy valami bizonytalan jellemű ember, a ki Debreczenből száműzetett, itt Uraságodnak pártfogása alatt typographiát állított föl és már könyvecskéket is nyomtat. Minthogy ez királyi kegyes engedelem nélkül súlyosan tiltva van és veszélyes is, azonnal föl kellene ugyan hívnom a nyilvános hatóságot ezen veszélyes kezdeménynek mind megszüntetésére, mind pedig kellő megbüntetésére.

De azon őszinte szeretetnél fogva, mellyel a nagyméltóságú gróf iránt viseltetem – a ki Uraságodnak főnöke, nekem pedig rokonom – mellőzők minden zajos eljárási módot, a melyből ő excellentiájára valami kellemetlenség vagy baj háromolhatna, valamint erősen meg vagyok győződve, hogy ő ezen új dologról nem bír tudomással. Csupán az én alesperesemnek adtam azt a megbízást, hogy Uraságodhoz menjen és az én nevemben intse meg, hogy nem csak azt a kóbor nyomdászt a merészlett nyomtatástól komolyan és hathatósan eltiltsa, hanem bármit nyomtatott ekkorig, sőt még a betűit is elkobozza és ugyanazon alesperesnek őrizet alá adja. Mely barátságos és hivatalos intésemnek Uraságod ellene ne szegüljön, mire Önt mind saját, mind pedig a nm. gróf úrnak jó neve érdekében ismételve is felhívom, ellenkező esetben pedig biztosítom arról, hogy gyorsan fogom teljesíteni azt, a mit ilynemű veszélyeknek az én híveimtől való elfordítása végett püspöki hivatalom igénye követel. Egyébként atyai és püspöki áldásomat adom Uraságodra és állandóan maradok Uraságodnak legkészségesebb szolgálja gróf Barkóczy Ferencz egri püspök.»

² Az idézett latin levelek és okiratok magyarra fordítását főt. CSAPLÁR BENEDEK kegyes-tanítórendi kormánytanácsos és a M. T. Akadémia tagja, volt szives felülvizsgálni.

A püspöknek ezen rendeletét Rácz Demeter 1754. december 15-én grófjával a következő sorok kíséretében közölte: «Minémű Levelét vettem Méltóságos Egri Urnak eő Excellentiájának nagy alázatossággal accludálm, melly iránt ha Excellentiád nem méltóztatott az F. Cancellarián vagy eő Felségénél emlékezetet tenni, tartok az Nótátul. Eddig csak Excellentiádat ostromlotta az Kedves, de már engemet is, én pedig nem resistálhatok, mert talán úgy is régen Nótában vagyok, csak nem vala ösvény belém garázdálkodásában, most pedig környüll vétettem ellenséggell, nem is tudom, merről kellessék tartózkodnom: ha eddig elmulatta volna Excellentiád az memorialist bé adni, bárcsak meg előzhetné Excellentiád az Praesentatióját, ha nem lesz, leg aláb magunk adhatnánk aláb rajtuk, ne járnánk olly propudiose, mint Nyiregyházavall.»

Barkóczy levelének azon nyilatkozatából, hogy a gróf iránt való őszinte szeretete jeléül eljárásában kíméletes akar lenni, azt kellene következtetnünk, hogy a püspök és gróf a legjobb egyetértésben éltek egymással; pedig épen ez időben a nyiregyházi lutheránusok telepítése miatt nagyon is feszült volt köztük a viszony.

Bizonyítják ezt Rácz Demeternek fentebb közölt levelében az egri püspök és a fényi alesperes ellen használt csípős epithetonjai,³ de bizonyítja az is, hogy a gróf a püspököt a nyomdára vonatkozó szándékáról nem értesítette, holott egyébkor ilyesmit bizalmasan szokott vele közölni. Azért hangsúlyozza is levelében a püspök, «valamint erősen meg vagyok győződve, hogy ő (a gróf) ezen új dologról nem bír tudomással.»

A fényi plébánost különben heves vérmérséklete nem egyszer ragadta túlkapásokra még Károlyi Ferencz gróf irányában is, kinek kegyúrsága alatt állott. Ily esetről Mede Ferencz Károlyi Antal gróf óbesterhez Nagy-Károlyból 1756. ápril 22-én intézett levelében ezeket jelenti: «Még ez egy újságot ide ragasztom, hogy eő Excellentiájánál (Károlyi Ferencz grófnál) ebéden volt az fényi Plebánus 19-a hujus, s az asztalnál is bárdolatlan terminusokkal illette eő Excellentiáját s ebéd után az eő Excellentiája szobájában még annál is vastagabban kezdett eő Excellentiájával bánni, de megharagudott eő Excellentiája is, és az megirt Plebánust az szobából kihajtotta».⁴

A püspök tiltó rendeletéből világosan kitűnik, hogy ő mind a nyomda felállításáról, mind pedig Pap István typographusról téves, lehet mondani rosszakaratú felvilágosításokat nyert. Ezekről félre vezetett tartotta Pap István typographust nemcsak protestáns vallása miatt egyházi szempontból gyanúsának, hanem erkölcsisége miatt is, mint a kit Debreczenből állítólag saját hitsorsosai is száműzték. Ezen kívül oly aggodalom is vezérelhetette eljárásában, hogy felsőbb helyről súlyos megintést kap, ha a királyi engedély hiányában megindított nyomda működése ellen egyházmegyei hatósági óvását kijelenteni elmulasztja.

Igy a nagykárolyi könyvnyomda a gróf kérvényének elintézéséig, tehát majd egy álló esztendeig szünetelni volt kénytelen. Ily körülmények között könnyen elképzelhető, mennyire aggódott Pap István typographus, hogy az alig letett vándorbotot ismét kezébe kell vennie: sietett is társával, Biró Mihállyal együtt hosszú levélben kérni a grófot: «ne bocsássa ki őket

³ De még inkább Szaplanczay János nagykárolyi udvari kapitányéi, a ki 1754. decz. 16-án Nagy-Károlyból így ír a grófnak: «Rettenetes ember ez a fényi pap, minden legkissebbet béviszen Egerbe a vásárra. Az Typographiának is van baja attul a *kis svábtul*, meg az egri *bassátul*. Az Camarae Praesesnek megküldhetné Exd levele párját, had látná eő Exja is, micsoda ember». Meg kell jegyezni, hogy a görög egyesült vallású Rácz Demeter és Szaplanczay ép oly mértékben tüzelték a grófot az egri püspök ellen mint a fényi pap a püspököt a gróf ellen.

⁴ A mily erőszakos volt Gerstocker, a fényi plébános, olyan volt halála is, mert néhány év múlva Egerben – már mint kanonokot – saját inasa megölte és kirabolta.

(mélységes alázattal) kegyelmes szárnyai alól, hanem Bécsbe felmenvén, folyamodjék a királyi consensusért, hogy szép mesterségüket a nemes ország cultivációjára és a grófnak magának, sőt méltóságos famíliája örök dicsőségére folytathassák».⁵

A gróf megnyugtatta Pap Istvánt, sőt a szünetelés idejére 200 forinttal meg is vigasztalta.⁶ Egyszersmind a királynőhöz a szabályszerű kérvényt csakhamar benyújtotta, hogy nyomdájára a kellő szabadalmat megnyerhesse s működését akadálytalanul folytathassa. A latin és német nyelven irt *kérvény* magyar fordításban így hangzik:

«Császári Királyi Felség, Legkegyelmesebb Királyasszony!

Miután elődeim Nagy-Bányára és Szathmárba a Jézustársasági atyákat, Kaplonyba és Báthorba más szerzeteseket behozták, a hol egyszersmind népiskolákat is alapítottak, Nagy-Károly mezővárosban pedig, mely az én családomnak székhelye, kegyeletes emlékü atyám Károlyi Sándor gróf a kegyesrendi atyák első telepítvényét beszállította és részökre alapítványt tett, a mely nékem jutott és általam is azért gyarapítottatott, hogy ez által mind a lelkek üdvösségére szorgosabb gond fordítottassék, mind a tudományos törekvés elősegítettassék; ezen óhajtaimnak eléggé szerencsés siker felelt meg, mert azonkívül, hogy az említett atyák az ő rendjök iskoláit és máshonnet odacsődülő idegeneket is e magán intézetökben a bölcséleti tudományokba beavatják, a nyilvános iskolákban is az ifjúságot, melynek neveltetése különben a Tiszán túli részekben nagyon elhanyagolt – a szelidebb tudományokban kiművelik.

Hogy ezen szerencsés kezdeményeknek gyarapodását eszközöljem, *typographiára alkalmas épületet és egyéb ennek előmozdítására szükséges készleteket nem csekély költséggel építtettem és beszereztem*; ezen igyekvésemnek pedig kettős oka volt: mert a budai és kassai typographiák távolabb esése miatt az egész szomszédság könyvekben szűkölködik és mivel az országok és tartományok csak akkor juthatnak virágzásra, ha az elmék a szépművészetek és tudományok által kiműveltetnek.

Legkegyelmesebb Felségedet tehát esedezve kérem, hogy tekintetbe vévén nemcsak az iskolákban oktatandó ifjúságot, hanem egyszersmind azon egész vidéket, de meg az általam ezen mű végett tett nagy költségeket is, legkegyelmesebben engedélyezni méltóztassék, miszerint Nagy-Károly mezővárosban könyvnyomtató műhelyt állíthassak és ott a közönséges könyvek, melyek az első kinyomatott példánynak mindenkor a kir. helytartósági tanácshoz haladéktalanul való felküldése, mások pedig az egyházmegyei püspöki censura folytán helybenhagyást nyertek, szabadon kinyomattathassanak, engedelmes készségemet a legalázatosabban felajánlván az iránt, ha Felséged kegyelmesen parancsolná, vagy különben kegyesen megrendelné, hogy az egyesült görög szertartású clerus és népnek szükséges könyvek ugyanabban az általam felállítandó nyomdában nyomattassanak.

A mely császári királyi kegyelemért magamat hódolatos kegyelettel ajánlom Felségednek legalázatosabb és örök hű alattvalója.

GRÓF KÁROLYI FERENCZ.»

⁵ Pap István és Biró Mihály levele Károlyi Ferencz grófhhoz 1755. szept. 11-én Nagy-Károlyból.

⁶ E segélyre vonatkozólag mondja Pap István végrendeleti töredékében: «Az én nagyméltóságú kegyes Gróffomnak méltóságos Háza rendkívül való atyai indulattal s kegyességgel viseltetett hozzám, miolta sok nyomorúságimban itten megfeneklettem is, sőt két száz német forintokkal meg segített is, kiért az Úr Isten sok ezer esztendeig terjessze dicsőségét s az Égig emellye méltóságát.»

Nádasdy Lipót gróf kancellár e folyamodást 1755. október 21-én Mária-Teréziának (latin nyelven) felterjesztette és az engedélyt a kérvényben felsorolt indokoknál fogva az esedező grófnak megadni javasolta, előterjesztésében a nyomda előnyeit és fontosságát következőleg hangsúlyozván:

«E könyvnyomda nagy előnyére leszen azon országrészeknek, hova alkalmas könyveket csak messzefekvő helyekről és nagy költséggel lehet beszerezni, jelesen pedig a görög egyesültek szertartásaihoz szükséges könyvekre való nyomda az egész országban nem létezik, ugyanazért a legszükségesebb könyvek, melyek nélkül a katolikus nép műveletlen részének lelki oktatása kellőleg nem eszközölhető, messze tartományokból a gazdagabb plébániák pénztárára is érzékeny költségen szerezhetők meg, vagy pedig a görög nemegyesülteknek karloviczi nyomdájában azon természetes veszéllyel, hogy az egyesültek könyveibe különböző tévtanok jutnak.»⁷

A kancellárnak ezen kedvező előterjesztésére Mária Terézia Bécsben 1755. október 27-én kelt kiváltság-levelével Károlyi Ferencz grófnak jogot adott, hogy «a közjó végett – mely az ifjúságnak helyes oktatásából ered – az ő nemzetsége mezővárosában Nagy-Károlyban könyvnyomdát állíthasson és abban valamint latin, úgy görög egyesültek szolgálatára leendő betűkkel könyveket nyomtathasson; örökösei és utódai is nyomtathassanak».⁸

A magyar királyi helytartósági tanács erre Pozsonyban tartott tanácsülésében 1755. november 10-én rendeletet adott ki, melyben a gróft felhívja, hogy a kiváltság-levelben foglalt pontok értelmében mihelyt az alapítandó nyomdában valamely könyv kinyomatik, mindannyiszor a szokásos három példány – és pedig kettő kötetlenül egy kötve s mindig ugyanazon egyforma gall kötésben – a helytartósági tanácshoz beküldessék, továbbá hogy azon királyi privilégiumnak az ott nyomtatandó könyvek censurájára és átnézésére vonatkozó rendeletét a gróf pontosan megtartsa és megtartatni parancsolja.⁹

A megyei hatóság részéről a politikai, vagy egyéb világi tárgyakról szóló könyvek megvizsgálására egyik censorrá ZANATHY JÓZSEF, Szathmár vármegye juratus assesora s perceptora neveztetett ki; a theologiai, hitágazati és erkölcsi könyvek megvizsgálására pedig gróf BARKÓCZY FERENCZ egri püspök, a szepesi prépostságban 1755. november 26-án kelt latin szövegű rendeletével egyik censorrá a nagykárolyi kegyes tanítórend házfőnökét, a ki akkor CSANKAY JÓB volt, nevezte ki. A másik világi censor nevét nem tudhatni, mivel a grófi levéltárban lévő rendelet sem azt, sem állását nem említi.¹⁰

Mily súlyos felelősséggel járt abban az időben a könyvnyomtatás és a megyés püspök mily nagy hatalommal volt e tekintetben felruházva: igen érdekes a püspök latin szövegű kinevező rendeletének erre vonatkozó része:

«Hogy e kegyes királyi rendeletnek elég tétessék, az említett könyvek vizsgálóivá kinevezem Uraságodat és a nagykárolyi kegyes-tanítórend házfőnökét és ezen ügynek lelkiismeretben járó fontosságát teljesen rábízom Uraságtoknak lelkiismeretére, komolyan és szigoruan meghagyván, hogy tót, német, magyar hittudományi könyveket, hitágazatiakat, erkölcsania-

⁷ Országos levéltár.

⁸ A kiváltság-level eredeti szövegét lásd a Függelékben.

⁹ Országos levéltár.

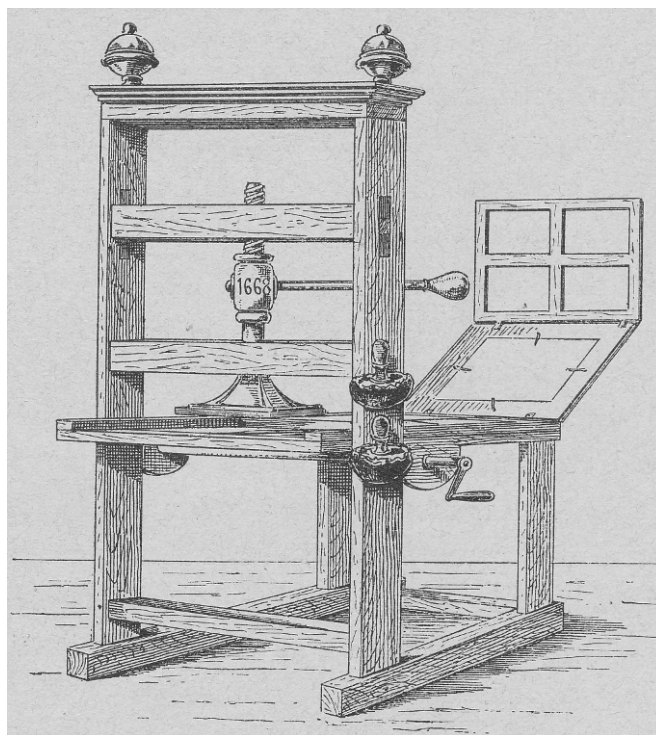
¹⁰ A levéltári index szerint maga a gróf neveztetett volna ki másik censorrá, de tekintve a rendeletben használt megszólítást s a gróf állását, elfoglaltságát: e bejegyzés valószínűleg téves.

kat vagy bármiféleképpen hitre, dogmára, jó erkölcsökre és lelki dolgokra vonatkozó tartalmúakat szorgalmasan és figyelve körültekintően vizsgáljanak át. Írásban adott és mindegyik könyvnek elejére iktatandó jóváhagyás nélkül egy lapocskát se engedjenek kinyomatni; a kinyomatás után pedig a könyvet újra nézzék át, vajjon a nyomdász kötelességének híven megfelelt-e? Az ismételt átnézés előtt egy könyvet se legyen szabad közrebocsájtani, azután az így átnézett hiteles példányt püspöki tanácsomnak okvetlenül küldjék el, a görög egyesült szertartásuak nyelvén, vagy bármi más nyelven nyomtatandó könyveket Egerbe küldjék jóváhagyás végett, azonkívül igen gondosan őrködjének, hogy a politikai könyveket illetőleg ugyanazon föltételek megtartassanak és hogy semmi a nyomdász által alattomban, jóváhagyás nélkül ki ne adassék. Mindezeket a nyomdásznak és szedőinek gondosan lelkökre kössék, és a legszigorúbban parancsolják meg, hogy akár a kegyes királyi határozat tartalmától, akár az előirt föltételektől egy körömnnyit se térjenek el; különben tudja meg, hogy a királyi szabadalomban előirt büntetésen kívül még a tridenti zsinat és kánon jog határozatai szerint is szigorú és súlyos megfenyítés alá fog vonatni. Azonkívül fentartom magamnak a hatalmat ezen nyomdát megvizsgálni és mindazon más kiváltságokat, melyek az egyházmegyei püspököt jog és szokás szerint az egyházmegyében felállított nyomdákra nézve megilletik.»

1755. deczember havában végre minden akadály elhárítván, a nyomdászok serényen hozzáfoghattak a munkához, rendbe hozták a zár alól felszabadult műszereket és megkezdték, vagyis folytatták az annyira sürgetett magyar és orosz ábéczés könyvek nyomtatását.

Álljon itt hű rajza azon sajtónak, melyet Károlyi Ferencz gróf a Brewer-féle lőcsei nyomdából vásárolt s mely azután a nagykárolyi nyomdában 90 évig szolgált.

Tölgyfából készült, csak a hengeralakú csavarhüvely – rajta az 1668. évszámmal – és a nyomtató lap volt sárga rézből, a hajtórúd pedig fával borított vasból, végén körte alakú nehéz ólomfogantyúval.

A NAGYKÁROLYI ELSŐ SAJTÓ

Károlyi gróf ekközben azon fáradozott, hogy a szabadalom-levél értelmében a görög egyesültek részére megkívántató vallásos és egyéb könyvek nyomtatását is foganatosíthassa. E végett OLSAVSZKY MANÓ munkácsi püspökkel közölte a királyi szabadalom-levelet és felkérte őt, hogy terve kivitelében nyújtson segédkezet, mindenekelőtt pedig a ruthén nyelvben jártas nyomdászt szerezzen.

OLSAVSZKY 1755. decz. 15-én Mária-Pócsra kelt levelében nagy örömét fejezi ki a grófnak nemes fáradozása fölött és értesíti, hogy már egy nyomdász Lembergől ajánlkozik is, a ki ha tetszik, eljön és a nyomdát berendezi, mire nézve azonban határozott parancsot vár.

Az ügy továbbfejlődéséről mindössze még három (latin nyelven irt) levélben találtam említést.

Az elsőben OLSAVSZKY Mária-Pócsról 1757. október 1-én ezt írja a grófnak:

«Három levelet is küldök Kolozsvárra, a nyomdabetűk megkaphatása végett és ha a rector atyától kedvező választ nyerhetek, minden módon törekedni fogok a betűket átküldeni, miáltal Excellentiád nyomdája nagy a gyarapodást fog nyerni. A páter rector választ egyenesen Excellentiádhoz címezve küldi nekem, méltóztassék a levelet felbontani és a rector választ velem közölni.»

A második levelet KÁROLYI FERENCZ gróf intézte Nagy-Károlyból 1757. december 15-én Olsavszkyhoz. Panaszkodik benne, hogy súlyosan beteg, a láz 50 óránál tovább gyötörte, alig néhány órája, hogy elhagyta és oly gyöngeség lankasztja, hogy e levél tollbamondására alig van ereje, azután így folytatja: «A remélt nyomdabetűknek *tűz általi elpusztulása* tudva van Méltóságod előtt, de újakat hoznak nekem, melyek első példányát mihelyt veszem, Méltóságoddal közölni és tetszését kikérni el nem mulasztom, méltóztatnék azonban tudatni velem, hogy a följegyzett fajokból minden egyes példány mennyibe kerül, én is óhajtanám magamnak hozzávetőleg kiszámítani. Miután pedig a bibliák a temesvári érsektől nem kaphatók, egy szertartásos és misés könyvet és a többiekből – melyek nálam nincsenek meg – egyet-egyet óhajtok venni, azért szívesen venném, ha azoknak eladóját – előre tudatva velem az árakat – hozzám utasítani méltóztatnék.»

A harmadik levelet OLSAVSZKY írta Károlyi grófhhoz Munkácsról 1758. május 26-án, melyben arról tudósítja, «hogy a műszereket már várja Leleszről s a mint megérkeznek, azonnal megküldi; kéri egyszersmind a grófot, hogy a nyomdabetűket sürgetni méltóztassék; a nyomtatás megkezdésére 400 rénus forintja van készen, de ha szükséges, többel is kész segíteni.»

Vajjon volt-e ezen előkészületeknek eredménye és nyomtattak-e csakugyan a görög egyesült szertartásuak számára ábéczés könyveken kívül egyéb könyveket is a nagykárolyi nyomdában? legszorgalmasabb kutatásom daczára sem találtam nyomát. Ha nem nyomtattak, annak oka csupán a grófnak közbejött halála lehetett.

Most pedig tartsunk rövid szemlét a nyomda első termékei fölött.

II.

1756/57-ben az intézet az említett ábéczés könyveken kívül *magyar nyelven* írott két *földrajzi* munka nyomtatásával foglalkozott. Az egyiket, a «Magyarország versekben való rövid leírása» címűt maga a nyomdász, Pap István írta és az akkori censor növendék fiának: Zánthy Mihálynak ajánlotta. A kilencz számozatlan levélre nyomtatott 8-rét alakú művecske címlapjának hű másolatát már csak azért is közlöm, mert a nyomda zsengei közül ez az egyedüli, melyre ráakadhattam és pedig ZANATHY IGNÁ CZ nagykárolyi uradalmi ügyész urnái, a ki e művecskét családi ereklje gyanánt őrzi.

E kis földrajz írója kizárólag Magyarországgal foglalkozik, Erdélyt nem is említi. A világot négy részre osztván, ezek közül Európát szűz leány alakjában így rajzolja:

EURÓPA.

Egy Szűz-Leánynak formájában adatik-elő

A GEOGRAPHUSOKTÓL.

A Geographusok egy Szűz formájára
Európát l'irták gyémánt oltárára:
Vég Portugalliát nyomták homlokára,
Szép Spanyol Országot fényes ortzájára.

Arany almás melyén Frantziák s a nyakán
Németek, Lengyelek szép kartsú derekán,
A' Magyarok pedig fellyül jobb-ágyékán,
Múlatnak Törökök e Szűznek hátulján.

Jobb-kezén Olaszok, balon Britannusok,
Tánczolnak sokféle Nemzetek: Anglusok;
Két hónallja alatt Belgák, Helvétusok
Szorongnak, mivel ott sokak a' lakosok;

Három Ország ült fel térde kalátsára:
Dánia, Svetia és Norvég határa,
Muszkák szoknyájára ragadnak 's lábára,
Ne tágíts e' Szűzön; jutsz Magyar-Országra:

MAGYAR ORSZÁGRÓL

Közönségesen.

Én is hát e Szűzhöz közelébb vonulok,
A ' jobb vékonyához ha engedi nyúlok,
Kedves laktunk földét vizgálni indulok,
Meg-látván ezt, osztán többekre fordulok.

Ezután Magyarország határait, folyóit, tavait és egyéb tulajdonságait sorolja fel. Továbbá felosztja az országot három részre: a Dunán innen, Tiszán innen és Dunán túl való részre és negyvenhat vármegyéjét egyenkint egy-egy négy soros rímes versszakban énekl meg. Kivétel: elbánásban csak Bács-, Bihar- és a szülőföldjét magában foglaló Szathmár-vármegye részesül, a mennyiben ezek mindegyikének két-két versszakot szentel.

E művecske mint népiskolai tankönyv, noha nagyon csekély földrajzi anyagot nyújt, igen jó kelendőségnek örvendett, mert rövid idő alatt három kiadást ért. A II-ik kiadás 1760-ban, a III-ik 1763-ban jelent meg. A két utóbbi kiadás szövege nem, csakis a címlap változott: szerzője a személyre szóló ajánlást elhagyta s művét általánosságban a tanuló ifjaknak ajánlotta; jónak látván egyúttal *a nyomdatulajdonos nevét is elhallgatni*. Talán ebből támadt az irodalomtörténetben az a tévedés, hogy a nagykarolyi nyomda alapítását egynémelyek PAP ISTVÁNNAK tulajdonították, holott – a fenn idézett kétségtelen bizonyítékok szerint – az alapító s a tulajdonos KÁROLYI FERENCZ gróf volt.

A mi «a tanuló nevedékeny ifjacsáknak» ajánlott geographiát illeti, nem hagyhatom említés nélkül, hogy a magyar nevelés-tudomány története furcsa adatot kap belőle ama szemléltető

módszerben, mellyel a szerző serdülő fiúknak Európát egy női test ábráján mutatja be. Összefügg ez azzal a hagyományos felfogással, mely a csillagos ég képleteit szintén a szemléltetés okáért állati és mezítelen emberi testek formáiban szerkesztette meg. Akkor az ily öltözetlen Európában az egykorú ízlés, romlatlan naivitás nem látott semmi ledér czélzatot. A mai ideges, érzéki nemzedék ízlése vagy felháborodik hasonló iskolai ábrák láttára, vagy nevetésre fakad rajtuk. Tudomásom van róla, hogy a magyar könyvritkaságok egyik gyűjtője, ki a Károlyi-nyomda e termékét is megszerezte, az Európáról szóló idézeteket curiosum gyanánt kiadta belőle a – Pikáns Lapokban.

A nagykárolyi nyomda másik nevezetesebb kiadványa szintén földleirési munka: Vetsei P. István «Magyar Geografiája» (8-ad rétt, 451 lap), melynek címlapjáról és mutató táblájáról megtudjuk, hogy bevezetésül «rövid és summás általmenetelt» tartalmaz «a geographiára, azaz: a földnek egész kerekiségének leírására», azután leírja «az egész földnek első részében» az európai országokat, második és harmadik részében Ázsiát, Afrikát, a negyedikben végül az új világból Amerikát, Ausztráliából pedig csak röviden összegezi a fölfedezési utakat «déli esméretlen Földek» cím alatt. A címlap körülményesen adja elő, hogy a munka «A külső Dolgok olvasásában gyönyörködő Magyarok kedvéért még 1741-ben Pétsen irattatott volt; Most pedig számtalan Hibáiból megjobbítottván, meg bővítettett; sőt Zanathi József úr, T. N. Szathmár vármegye Perceptora, ezen M. Grófi Typographia egyik delegált Censora jegyzéseivel megékesítettve¹¹ kibocsáttatott Nagy-Károlyban a' M. N. Károlyi Gróf Károlyi Ferencz úr ő Excell. Priv. Typographiájában Sz. N. Pap István, és Biró Mihály Typogr. által 1757. esztendőben.»

A könyv tényleg bőven ismerteti a négy világrészt és annak országait, tartományait. Magyarországról csak általánosságban s futólagosan emlékezik meg a «rövid summás általmenetelben».

¹¹ Zanathy József, (ki 43 évet töltött közszolgálatban s mint Szathmár vármegye törvényszékének assessora («széket-ülője») életének 77-ik esztendejében 1789. ápr. 9-én halt meg) egy vallásos tárgyú munkát is fordított, a mint ez 1786. január 12-én Nagy-Károlyból Károlyi Antal grófhhoz intézett leveléből kiviláglik: «Nagy jó Kegyelmes Uram! Jól mondták a régi magyarok: Nincs boldogabb sors az adhatásnál s nincs bajosabb a' koldulásnál. Ebben a boldogtalanságban vagyok én éppen Kegyelmes Uram, mert a' mi nékem kellene, magamnak nem adhatok s nem szerezhetek. A' mesét megfejteni így bátorodom.

Még az 1782-ik esztendőben fordítottam valamelly Munkát és azt mind Ekszellenciádnak, mind mgs. Gróffné Asszonyom ő Ekszelljának, mind pedig mgs Gróff Károlyi József Úr ő Nagyságának felajánlottam. A' munka már a próba-tűzet mind a budai Universitásnál, mind a' mgs egri Püspök úr ő Ekszellenciájánál kiállotta s nincs más egyéb annak világosságra jövetelének nagyobb akadállya, hanem hogy nincs ki azt költségével a' szükséges sajtó alá bocsássa.

Haldoklik már, Kegyelmes Uram, hazánkban a' magyar szó és még a' törvényes székből is azon rettegnek, mi módon maradhat meg önnön unokáiknál a' régi magyar nyelv. Azon könyv magyar nyelven készített és olly állapotban, a' melly az olvasót nemcsak az anyai nyelvben fenntarthattya, hanem még lelkében is boldogulásra juttathattya. Esedezem azért Ekszellenciádnak alázatosan, kegyes emlékezetét azon munkára vetni, és hogy az, az Énekek Énekét igen jelesen világosíttya, meggondolni s egyszersmind azon könyvet kegyelmessen akár itt Károlyban, akár az hol mgos tetszése tartani fogja, ugyan ott sajtó alá bocsáttatni kegyelmessen méltóztassék.» E munka nyomtatásban nem jelent meg, de kéziratban meg van a nagy-károlyi kegyes-tanítórendi társház könyvtárában. Zanathy ezt AVRILLON franczia művéből fordította és gróf Károlyi Antalnak ajánlotta. Címe: «Az üdvösségét szerető léleknek számadása, vagy is az esztendőnek minden napjaira különösen kirendelt Elmélkedések.»

E tankönyv nyomtatása iránt maga Károlyi Ferencz gróf is felette érdeklődött, mit a hozzá írt leveleken¹² kívül leginkább ama körülmény bizonyít, hogy e földrajzi könyvből a maga költségére 700 példányt rendelt, a melyeket többnyire a szegény sorsú gyermekek közt osztatott szét. E példányok címlapjának hátára nyomatta *családi címérét*, hogy azok a kiadó-nyomdász példányaitól¹³ megkülönböztethetők legyenek. Ilyen grófi címeres geographiai tankönyv mostanság a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

Érdekes jelenség, melyről az irodalom-történet még alig tud valamit, hogy a nagykárolyi nyomdában így megindult serény munka magát az alapító főurat: KÁROLYI FERENCZ grófot is irodalmi tevékenységre sarkalta. Két dolgozatáról van tudomásunk, melyek ugyanott nyomtatásban megjelentek. Mindkettő vallásos tárgyú, Rayaumont (recte: Nicolas Fontaine) *francia eredetije* után magyarra áttett könyvecske. A gróf a két könyvet magvas előszóval vezeti be, melyeket alább idézek. Itt csak azt kell felemlítenem, hogy Károlyi Ferencz gróf egész életében fáradhatatlan szellemi munkás és jó stylistá volt, mit a nemzeti levéltárban őrzött nagy terjedelmű levelezései, relatiói, memoriálái bizonyítanak. Atyja, a nemzeti történetben korszakalkotó Károlyi Sándor gróf, már jókor úgy vezette nevelését, hogy fogékony-sága a nemzeti műveltség szükséglete, szeretete a hazai nyelv iránt, korában szokatlan mértékig kifejlődött. Kötetek kerülének ki irataiból, melyekkel katonai pályáján a francia, török és sziléziai csataterекről, mint főispán a megyei közdolgokról s a pozsonyi diaetáról, országos megbízásairól atyját, családját értesíté, vagy nevesb kortársaival érintkezett.

És szépen jellemzi munkaszeretetét, hogy mikor a közpályán: hadi dolgokban és politikai küldetésekben egészsége megrendült s vissza kellett vonulnia, nagykárolyi magányában irodalmilag foglalta el magát, lefordítva a nép számára e két vallásos tárgyú francia művet.

A tárgyválasztás megfelel szüleitől öröklött vallásos érzelmeinek és igazi hitbuzgalmának, mellyel a gyöngéd keblekben a vallás-erkölcsi oktatás csiráit minél sikeresebben törekedett beoltani, de rávall a gróf testi szenvedéseire is, melyekre lelki munkában keresett enyhülést, vallásos gondolatok körében vigasztalást.

Az első dolgozat címlapja: a következő lapon.

Saját lelki szükségéről és erkölcsi céljairól a könyv *előszavában* ekkép nyilatkozik a nemes gróf:

«Jó nékem Uram Isten, hogy megaláztál engemet; megaláztál súlyos nyavalyával s eszembe juttattad irgalmadból néha napján lévelt (így) bár együgyű, de sz. Neved ditsőségére tsupa Magyar nyelvel élő édes Nemzetem lelki épületire czélozó szándékomat, hogy midőn valami jó s hasznos lelki munkának szerzésére elégtelen volnék, legalább mások munkájával segíteném Nemzetemet, és a végre egy némelly az ó és új Testamentomból kiszedegettetett, s a sz. Atyák tanításával eddig akár a világi megékesítettett Historiátskákat frantzia nyelvről magyarra fordítanék, de elvont attól mind kötelesség, akár szorgalmatosság: most felébresztvén, kívánom ugyanazon szándékomat is bétöltenem, de mivel az nagyobb időt kíván, előre

¹² Zánthy József Szathmárban 1756. június 5-én kelt levelében többek közt írja a grófnak: «Pap István uramat, a Typographust nálam fogtam, hogy az tudott Geographiából vagy 10 árkust revideálván és az Additumokat maga kezével leírván vihesse el az Innepeken, a többit annak utánna mennyire más dolgaik is engedik utánna hajtom».

SZUHÁNYI MÁRTON pedig Nagy-Károlyból 1757. június 11-én jelenti a grófnak, a ki ekkor Békés-Gyulán Antal fia kézfogóján időzött: «A magyar Geographiát accludálni kelletvén, izentem a' Typographusnak küldgye ide, kész a levél. De maga Gencsre divertált, a' Legénye pedig azt izente vissza, hogy még nem kész, azért a' mult postán fel nem mehetett». (T. i. Pozsonyba a kir. helytartósághoz felsőbb jóváhagyás végett.)

¹³ Egy-egy példány nyomtatási ára 30 kr. volt.

e kis rövid Summáját intéztem azon Sz. Históriának a gyengébbek segedelmére kibotsátanom, hozzá tévén mindazáltal e világ teremtésétől fogva a Sz. Apostolok feláldoztatásokig eltölt idő folyása számát mutató Táblák Rövid Summáját. A kis Históriának rövidsége szolgálhat a gyengéknek, és azoknak, kiknek az egész Biblia olvasására vagy kedvek, vagy idejek nintsen; az időszámot mutató Tábláknak Summája pedig azoknak is szolgálhat a Sz. Históriának tellyesebb értelmére, a kik annak olvasására bővebb időt kívánnak feláldozni. A mi jót talál sz benne Kegyes Olvasó, tulajdonítsd Isten után szerzőjének, a mi hibát s fogyatkozást a fordítójának, kitől mint erőtlentől erősebb munkát nem várhattál, vedd olly kegyes szívvel, mint a minémű együgyű czéllal én nyújtom és szeretettel; megékesíti, megneemesíti, sőt erőt is ad nékik kegyességed, szereteted. Mert a kik az Úr Istent szeretik, azoknak mindenek javokra szolgálnak. Irtam Nagy-Károlyi Váramban Bőjtelő Havának 20-ik napján 1757-ben.»

Hasonló törekvés hatja át a grófot a másik könyv megírásakor, mely a következő (1758.) évben jelent meg s Szathmár vármegyében sokáig a bibliai tanításnak alapvető kézikönyve gyanánt iskolai tankönyvnek használtatott.

Czímlapja: a következő lapon.

Előszavából közlöm ez idézetet:

«Friss emlékezetemben tartván, hogy olly ígérettel s ajánlással bocsátottam vala ki tavalyi esztendőben a Szent Bibliában lévő Históriák s annak értelmére megkívántató e Világ teremtése idejétől fogva a Szent Apostolok feláldoztatásokig el folyt időszám tábláknak rövid summáját, hogy tudni illik az ó és új Testamentombéli Szent Históriáknak (a mellyeknek tellyesebb értelmére az szereztetett vala) bővebb summában foglalt s becses és hasznos oktatásokkal meg-gazdagított Könyvecskéjét is ugyan Magyar nyelvünkön csak hamar ki fogom bocsátani, hogy azért ezen szándékomnak s tett ajánlásomnak késedelméről meg ne ítéltessem, szükségesnek ítélem a kegyes olvasónak eleibe terjesztenem, miképpen tudniillik Istennek különös gondviseléséből ezen kis munkácska franczia nyelven kezemhez kerülván annyira meg-kedveltem azt, hogy mind szükségesbbnek, mind hasznosbbnak mind szorgosabbnak ítélem ennek nemcsak magyarra fordítását, de amannál elébbi kibocsátását is; mert ugyanis ez a csecsemőségből csak alig kikelő ifjuságnak is mind oktatására, mind vezérlésére lehet, holott ellenben a tavaly felajánlott nagyobb könyvecskének a kisdedek szükséges, sőt majd mi hasznát is nem vehetnék: ha azért jó az Úr igája gyönyörűségét az ifjaknak szivekben beoltani, nagyobb szükségét kelletik kihozni ezen kis munkácskának is a kisdedeknek oktatásokra, a kikben mennél idejében vettetik a mag, annál kövérebben csírázik s éltetőbb s állandóbb gyökeret ver magának... Ezen okokból tanáltam azért ezen kis munkát sietőbbnek azoknak kedvéért előre kibocsátani, külömben is nagyobb reménységem lévén, hogy azoknak együgyűségében sikeresebb és foganatosabb lészen ezen erőtlenségekhez szabott munkácska, mint sem a tanultabbakban és bölcsebbekben, a kik előtt az Istennek csudálatos gondviselése elrejtette azokat is, a mellyeket kinyilatkoztatott a csecsemők és kisdedeknek.»

De nemcsak vallásos tárgyú elmélkedések írásával foglalta el magát Károlyi Ferencz gróf betegsége alatt: foglalkozott *történeti kutatással*, sőt nyoma van annak is, hogy belefogott egy nagyobb szabású magyar genealógiai és kortörténeti munka kidolgozásába.

1757. decz. 2-án RAJCSÁNYI ADÁM m. kir. kamarai tanácsoshoz irt levelében, a ki a magyar királyok s főrangúak genealogiájának s történetének megírásához kért tőle adatokat, többek közt ezeket mondja:

«Ki nem irhatom, micsoda vigasztalásommal veszem, olvasom is, hogy néhai dicsőséges Nemzetünknek homályba borult fényét igyekezik Kegyelmed előbbi tekintetére hozni megbecsülhetetlen munkájával. Vajha engedné betegségem, bizonyára szivesen járulnék csekély experientiámmal segedelmére, s illy dicsőséges igyekezetének gyarapítására, mert szintén

megegyeztünk ideánkban. *Én is az Hazának utóbbi gyűlésétől fogva szinte ez el nyomattatott, vagyis inkább királyáért s Hazájáért fel áldozott s ki öntött vérében el aludt Tiszán innét való régi Famíliák Genealógiájának Diplomáibul olvasott örök emlékezetet érdemlő cselekedeteinek össze szedésében töltöttem az szükségesebbektől el lophatott időcském.*»

Kivált a Báthory és Drágffy családok genealógiája érdekelték. Erre vonatkozólag ugyan e leveléből még a következőket idézem:

«Bizalmasan kérem, hogyha az, mint nem kétlem, meg volna Kegyelmednél, az Báthory és Drágffy familiának Genealógiája, aztat velem közleni, hogy az enyémmel megfuttathassam, ne terhelte. Az Báthoriét én mind ex authenticis instrumentis készítettem, melyek mind személyre czítálva is vannak; de az Drágffynak elejére nem mehetek, noha nyilván tudom, hogy régibb sokkal ezen a földön, (Tiszán túlt érte) sőt erdélyi vajdaságban is az Báthori familiánál, mellyről ezen földön nem talállok ante Annum 1200 senkit, hanem attul fogva et quidem sub nomenclatione de genere Gutkelet, valamint az enyém de genere Koplen, Kállaié de genere Hunnorum Ubul, kívül circa finem 1100 már Tárnokmester, perpetuus terrae de Ugocsa et Commissarius Regius titulussal élt egy némellyik. A Báthoriak mindazon által hogy szent István által hoztattak ki Kupának meggyőzésére, nevezet szerint Vencelinus de Bathor, az kinek eleji közül mind Pannoniai Vizigotusi Nemzetség királyi nyolczan valának a Scitáknak bejövele előtt, azután folyamodtak német országi királyokhoz, az elébbi Bathó, Baltha, Battha (így iratik) neveket Vaisenburgi mintegy Árvavári névre változtatták, de mihelyest az megirt móddal Magyarországra vissza szállottak, régi neveket vissza vették s avval éltek több hasonlók, úgymint Opasz, Kopasz, Radó, Miske (ez a két utolsó kereszt-név) valamedig erre a földre nem szakadt, az Gut-keleti nevezetű ágat az fordította magyarra az fellyebb említett neveket, tudni illik Báthorra s ugyan arról fundálta circa initium 12-i seculi Báthor várossát s adta a nevét is, hat más familia szakadván ki belőle, tudni illik Hodos, Parlagi, Zeleméri, Rakomazi, Pucs et de Szokoly. Ezen hat nemzetség elszakadván tőle, és már mind deficiálván is, támadott az Báthori nevezet felvevőből újabban hat Báthori ág, úgymint de Ecsed, de Somlyó, de Zsinyér, de Perecsén, de Encsencs et de Vaja, de ezek közül a többi tartós nem volt, hanem a Szaniszlóffy, mely in 16° Seculo, a' de Báthor, melly 1603. deficiált, a' de Somlyó (az kívül való vala a Lengyel Király István) tartott mind addig, míg circa Annum 16^{40/50} Andrásban, mint jut eszemben, deficiált.»

Végül igéri a gróf, hogy ha Isten könnyít a baján, Rajcsányi szándékát örömmel elősegíti.

E levél szerint Ferencz gróf a *Tiszán túli régi nemes családok történetének* megírásával, még pedig az Hazának utolsó gyűlésétől fogva, tehát 1751 óta foglalkozott. Minden kutatás daczára sem sikerült e becses kéziratot a grófi nemzetségi levéltárban föllelnem, de minthogy e gazdag levéltár kétharmad része még rendezetlen, feltehető, hogy az mégis ott lappang valahol és idővel előkerül.

Hogy Rajcsányinak fentebb jelzett történeti munkája minő tárgy és tartalmu volt, kiviláglik abból a levélből, melyet szerzője 1759. aug. 4-én Pozsonyból már Károlyi Antal grófhhoz intézett s melyben a többek közt ezeket is mondja: «Negyven Esztendőül fogvást én már messze mentem ezen súlyos munkámban, az mely eő Felsége költségével nem sokára imprimáltatni is fog és közli vele a kiadandó munkája címének és előbeszédének kivonatát.¹⁴

¹⁴ A munka címének kivonata: Extractus Tituli et Praefationis *Historiae Diplomaticae* Magnae Hungarorum Matri, et Monarchae Mariae Theresiae etc. Altissime fatae Majestatis suae Sacratissimae Hungarico-Aulicum Cameralem Consiliarium ADAMUM DE RAJCSÁN. Sistuntur juxta seriem Annorum praeter propter in duodecim Tomis Diplomatus Regum Hungariae etc.

Károlyi Ferencz gróf tudományos készültsége és tekintélye székében el is volt akkor ismerve az országban, jeles tanultságú férfiak is indíttatva érezték magukat arra, hogy irodalmi munkálkodásaiknak megítélése vagy vezérlése végett bölcs tanácsát kérjék.

Ilyesmi olvasható ki a grófnak egyik leveléből, melyet a szathmári jezsuita superiorhoz, KÖVÉR ANDRÁSHOZ intézett és melyben szerényen mentekezik, hogy a superior latin munkálataiban a vezérlésre nem érzi magát illetékesnek. «Csudálom, – írja többek közt – hogy töllem kívánnya Atyaságod vezéreltetését, mintha az hajdú tudna az harangöntéshez. Én a ki talán könyvet még alig formáltam, nyújthatok-e T. Atyaságodnak vezérlést? Azt ugyan tudom önnön tapasztalásombul, hogy az francia nyelvből igen nehéz az magyarra való fordítás, de mivel ezen könyv deákul van írva, remélem könnyebb hozzájutni. Vezérlésem helyett azért egyedül Atyaságod ítéletének submitálom, ha mindazon által kész munkájának csak fogja velem valamely részecskéit is közleni, és valamely villámlásom adgya elő magát, tellyes bizodalommal fogom közleni, noha a minő bódult és súlyos sorsban fekszem, nem ígérhetek magamnak érdemes Incidentiákat, hacsak Atyaságod óhajtott társasága által nem történik vigasztaltatásom.»

A superioriának melyik munkájáról van itt szó, a levelezésből nem tűnik ki. Stoegernek a jezsuita írókról kiadott művében Kövér András egy pár kiadott latin mű szerzőjéül említetik.

A gróf levelezéseinek ez időszakra eső csoportjából hadd idézzek még néhány adatot, melyek a XVIII. század magyar szellem világának, tudományos közéletének képét kiegészíteni alkalmasak és a Károlyi grófok ez ősének épp a nemzeti irodalom fejlesztése érdekében sokoldalú hivatottságát s azt bizonyítják, hogy ha megéri és nem rombolja szervezetét a kór, nem dönti oly korán sirba (53 éves volt, mikor meghalt): Károlyi Ferencz gróf lett volna megindítója s vezérlő központja az irodalmi ujjaszületésnek melyet utána Bessenyei kezdett és Kazinczy folytatott.

Mennyi szeretettel kereste fel ő mindazokat, kikben az irodalom iránt fogékonyságot gyanított az országban, kitűnik Domokos Márton debreczeni bíróval váltott levelezéséből. Például idézem Domokos Mártonnak Debreczenben 1758. január 20-án kelt leveléből egyebek közt ezt a részt: «Excellentiád kegyes levelével együtt vevém aláztatossan a *Curiosa antiquitások*at, meg is olvasgatom őket kegyelmes uram, de cum respirio, mert feles a dolgunk. Idő töltésre küldök Excellentiád parancsolattyára egy könyvet, tudom jól, nem idegen Excellentiád előtt a *«Sacra historia»*. A gróf pedig három nap mulva irt válaszában ezeket írja részben sajátkezüleg, részben tollba mondva: «Akarnám ha kedvét találhattam volna Kegyelmednek az küldött manuscriptumokkal, szegény háztul ösztövér bárány, de előttem mind a kettő becses, az török fordításnak magánossan léte káros, mivel a ki a históriát nem tudgya, keveset tanul belőlle» stb. Majd a tollba mondott részhez ezt a jellemző megjegyzést fűzi: «Meg ne itéllyen Kegyelmed, – írja a főntebbi levelében – hogy más kezére kellett írásomat bizni, mert bizony nem birtam. A midőn valamicskét alhatom, és a míg melegben csendessen fekhetem, úgy tetszik semmi bajom, de mihelyest felkelek, az nagy erőtlenség és abból áradó bágyadozás miatt csak egy óráig sem ülhetek fent, és így azon öt órának szabadságával sem élhetek, az mely alatt fent lennem megengedte doctorom.»

Mennyire kedvelte az írókat s fölkarolt minden irodalmi kísérletet, melytől a hazai nyelv művelésére nézve hasznót remélt, kitetszik egy másik leveléből is, (cím és kelet nélkül), a melyben egy hozzá küldött műről így nyilatkozik: «Ha egészségem volna, bizonyosbat írnék Kegyelmednek, de úgy is jelentem, hogy kiadom első alkalmatossággal a censoroknak, mit intéznek iránta, Kegyelmedet tudósítom, *de mivel látom, Kegyelmednek jó a pennája, én pedig az olvasott és örömet író emberekben igen gyönyörködöm*, hasonló kedvességgel fogom venni, ha Kegyelmed maga megismertetésére, a midőn alkalmatlansága nélkül lehet, nálam megjelenni nem terhelteik.»

De hogy beszámoljak mindazon adatokról, melyeket Károlyi Ferencz gróf irodalmi törekvéseire vonatkozólag a nemzeti levéltárban találtam, megemlítem azt is, hogy ő bibliai és történeti tanulmányokon kívül *bölcsészeti problémákkal* is foglalkozott, persze theologiai alapon, scolasticus szellemben. Erre vallanak egyes magyar egyházi férfiakhoz intézett levelei, melyekben a vallásbölcselet körébe vágó kérdésekre véleményt kér tőlük, még pedig felekezeti különbség nélkül, mi azt bizonyítja, hogy a gróf előtt csakugyan philosophiai czélok is lebegtek.

Igy érintkezett többek közt SZÖNYI BENJAMIN hódmező-vásárhelyi reformatus prédikátorral, négy problémát vetve föl neki és véleményét kérve. A problémák elseje a megváltás művének céljaira, különösen az erkölcsi épülés és Istennek kiengesztelésére; másodika a megigazulás módjának kérdésére, harmadika a megtestesülés céljának kérdésére és negyedik a keresztényi időszámításra vonatkozik. Szőnyi *«Rationes dubitandi»* felirat alatt egyes pontokban részletezi véleményét az általa *«sublimiseknek»* nevezett problémákról.

Ime egy vázlatos kép Károlyi Ferencz gróf hazafias és vallásos buzgalmáról, a tudományok, az akkor fölszinen lévő eszmék iránt való érdeklődéséről és a nemzeti irodalom érdekében való fáradozásáról amaz években, mikor a nagykárolyi nyomda alapított és működését megkezdette.

A nemes gróf alakja a múlt század fáradt küzdelmei után úgy tűnik föl, mint a ki e küzdelmek újra kezdésére nagy mértékben kíván hatni, de a nehezen élő közszellem vezetésére magát elégtelennek látja.

S most folytatom a nyomda történetét, melyet csak azért szakítottam meg, hogy alapítójának nyomtatásban megjelent két műve kapcsán írói egyéniségét ismertessem.

III.

Károlyi Ferencz gróf halála¹⁵ után fia: ANTAL gróf, – már csak az atya emléke iránt való kegyeletből is bőkezű maecenása lett a nyomdának. Szorgalmas utánjárással és főt. Vanke József kegyesrendi áldozárnak, a nagykárolyi rendház könyvtárnokának szívessegével sikerült a grófi *nyomda kiadványainak* lehetőleg terjedelmes *jegyzékét* összeállítanom. (Lásd a Függelék.) A grófi Maecenás e kiadványok nagy részét a nyomdának áldozatok árán is eszközölt fentartásával tette lehetővé. Van több olyan könyv a jegyzékben (*-gal jelölve), melyeket egészen a *saját költségén* adott ki, főleg amaz években, mikor a gróf az ungvári és nagyvárad kerület iskolai és tanulmányi főigazgatója volt. E könyvek néhányáról némi megjegyezni valóm van:

Tissot művének magyar nyelven való kiadatása, mely a népet volt oktató, miként kelljen egészségére vigyázni, azt mutatja, hogy Károlyi Antal gróf a népnevelés kérdésének gyakorlati oldalait is felfogta és mint tanulmányi főigazgatónak gondja volt rá, hogy a nép a közegészségtan elsajátítására hasznos könyvet kapjon a kezébe.

HANNULIK azon korban nemcsak a hazai, hanem a külföldi kritika részéről is jeles latin lyricusnak ismerttetett el. A jegyzékben *«Lyricorum liber I–IV.»* cím alatt érintett versei leginkább Károlyi Antalt és családját dicsőítik, de vannak más kitűnő hazafiakat magasztaló ódái is.

¹⁵ Meghalt 1758. aug. 14-én Nagy-Károlyban.

LALANGUE-nak a *hazai ásványvizekről* és azok használati módjáról írt műve igen becses figyelmeztetőül szolgált akkoriban arra, hogy hazánk ásványvizeiben mily kincset bir. Lalangue János, a horvát bán és Varasd vármegye orvosa, e művet eredetileg latin nyelven írta, magyarra azután Antal gróf egy ferenczrendi szerzetessel fordíttatta és Petheő Jakab iskola-igazgatóval corrigáltatta.¹⁶ Lalangue meleg szavakban köszönte meg a grófnak kegyességét, a miért a nép hasznára írt művét kinyomatta.¹⁷

Nem kevésbé érdekes a Ciropedia, Xenophonnak e nagybecsű műve is, mely regényes alakban sok egészséges nevelési eszmét tartalmaz, s főleg irányát tekintve az akkori irodalomnak kétségkívül jelentékeny terméke volt.¹⁸ E mű fordítója Szilágyi Márton a Ciropediához mappát és egynehány rézmetszetet is szeretett volna mellékelni, de ez valószínűleg azért maradt el, mivel ugyanazon munka más valaki fordításában Kolozsvárott is éppen akkor volt sajtó alatt és így a nagykárolyi kiadással sietni kellett.

BAJTAY ANTALNAK 1749-ben a budai királyi palota alapkövének letétele alkalmával mondott remek beszéde rávonta az ország figyelmét e tudós piarista szerzetesre s a sajtó útján is közzé tett beszéd oly kapós lett, hogy ismételve s több helyütt új kiadást kellett rendezni belőle. Így jelent meg Nagy-Károlyban is. Károlyi Antal grófot benső baráti viszony fűzte e jeles férfiúhoz, miről levelezésük is tanuskodik, természetes tehát, hogy e kitűnő emlékszerű beszéd terjesztéséhez ő is hozzájárulni óhajtván, 1786-ban saját nyomdájában, a budai ívrétű kiadás után nyolczadrét alakban kinyomatta.

Ennyit az intézet könyvterméséről. Most áttérek a műszaki vezetésre s a nyomda technikai történetére.

¹⁶ «Librum Lalangue – írja Luby Károly censor Nagy-Károlyban 1781. decz. 31-én Antal grófnak – de aquis medicatis D. Director Peteő diligenter correxit, ubi quid contra lingvam hungaricam peccatum fuisse observavit.»

¹⁷ Francia nyelven írt levelének egész szövege ez: Monseigneur! J'ai reçu par Mr. de Schwagl les 55 exemplaires dont votre Excellence a d'aigné m'honorer, j'en ferai le meilleur usage possible, les expédiant de tout coté même a Vienne et a Presbourg. II ne me reste plus, genereux et misericordieux Seigneur! qu'a vous presenter mes vœux les plus respectueux et les plus sincers de reconnaissance sur la faveur et grâce dont il a plû a votre Excellence de me combler, *en faisant imprimer le traité composé en faveur du peuple et du pauvre.*

J'en aurai une éternelle memoire devant Dieu et devant les hommes me faisant gloire de me dire avec le respect le plus profond de votre Excellence le plus humble, obeissant fidel et reconnaissant serviteur, Varasdin 24. Mars 1784. Lalangue medecin.

¹⁸ Közlöm e munka fordítójának, Szilágyi Márton sárospataki professornak e tárgyban Károlyi Antal grófhöz intézett leveleiből a következőt: Nagyméltóságú Gróff Úr, Kegyelmes Uram! Excellentiádnak Tarczali Inspector által értettem mai napon az Excellentiád Kegyelmes Parancsolattyát a magyar Cziropédiának vissza küldése eránt, melyet eddig is örömmel cselekedtem volna, hanem ha a Görög Textusnak legközelebb 1780-dikban Lipsiában Professor Zeunius által új Critica Nótákkal ki bocsátott Editiójával kívántam volna a' magam Fordításomat egyben vetni; minthogy ez az Editio most leg tökéletesebbnek tartatik, nékem pedig ez előtt tsak egy kevéssel jött kezemhez, igen szükségesnek láttam, hogy e' szerént meg vizsgálám újra a' Fordítást, melyet egynehány hét mulva el is végezek, és még a' jövő Juliusban tsalhatatlanúl által fogom Excellentiádnak küldeni. Mentül tökéletesebbé tehetem ezen Fordítást, annál nagyobb ditsósságára fog az Excellentiádnak is szolgálni, úgymint a' kinek Kegyelmes Protectiója alatt fog világ eleiben bocsáttatni. Ha azért még két holnapokig késik is, méltóztasson Excellentiád ezen késedelmemet kegyessen elszenvedni, minthogy ezzel is azt kívánom meg bizonyítani, hogy én leg főbb nyereségemnek azt tartom, hogy lehessen Excellentiádnak S.-Patak 8. May 1782. alázatos engedelmes hív szolgálja, SZILÁGYI MÁRTON. m. p.

Nyomdászok voltak:

1754. (1755–1757-ig) Sz. N. Pap István és Biró Mihály.

1758–1775-ig Sz. N. Pap István.

1778–1782-ig Eitzenberger Ferencz.

1783–1797-ig Klemann József.

1797–1827-ig Gönyei Gábor és folytatólag fia Gábor.

Az első czégtársak egyike: Biró Mihály pénzügyi okokból (nem bizott magában, hogy a műszerek árának esedékes részleteiből a rája esőt pontosan megfizethesse a grófnak), már 1758. elején visszalépett és mint legény dolgozott tovább a nyomdában.

Pap István, ki a nyomdát most már egymaga vezette, értelmes és ügyes nyomdász volt, mesterségében kellő csínt is tudott kifejteni.

Igen valószínű, hogy még külföldön jártában sajátította el a nyomdászat mesterségét s vele együtt a jó ízlést is.

Ha a keze alól kikerült könyvek közül csak egyet is (például «Joan. Lulofs Introductio ad cognitionem... globi» című művet) szemügyre veszünk, arról győződünk meg, hogy a mester majdnem korát megelőző ízléses beosztással szedte és szép vágású éles mediaeval betűkkel nyomta e könyvet, a mi a nyomdának díszére, a nyomdásznak pedig becsületére vált s azon magyar kézművesek közé emelte, kik iparukat már akkor majdnem művészettel üzték, miről a nagykirályi nyomda fentebb említett termékének egy oldalra való szedését hű utánzatban a következő lapon mutatom be.

Mint alkalmazkodó és élelmes ember gazdálkodni is tudott, mert már tiz éves nyomdász-kodása után 1765-ben kelt végrendelete szerint elég szép vagyon felett rendelkezett.¹⁹

¹⁹ Végrendelkezésének módja az akkori gondolkozásra és viszonyokra jellemző világot vet, legérdekesebb részét tehát ide iktatom:

«A Károlyi Sz. Ecclesiának, ahol sok keserves hánykódásim után megnyugodtam vala, hagyok két száz német forintokat.

Az Szattmári és Németi Ecclesiának ötven-ötven német forintokat rendeltem.

Szegény öreg Atyámnak hatvan Rforintokat testálok.

János és József eötséimnek az Szattmári hegyen lévő szőlőmet, József eötsémnek azon felül hat köből búzát, az Atyámnak tiz köblöt.

Azon Praedicatornak, aki el fog praedicállani, az Palástomat.

Az N. Debreczeni Collegiumnak az Bibliothekámat.

Miskolczon lakozó Tiszteletes hajdani pataki professor Sárkán Dávid uramnak vagyok adós kétszáz német forintokkal két esztendőbéli legális Interestével együtt, ebben mennyit liquidáltam könyvekben, nem tudom mondani, hanem *mint jó lelkű ember a mivel még tartozom, meg fogja mondani* s azt meg nevezendő Javaimból ki kell fizetni.

Kész pénzem vagyon Debreczenbe Farkas István uramnál most által küldött contractusomra 50 forint hijjával ötszáz tizenöt Rforintom és 29 krom.

Itten a' ládámban vagyon száz kilenczven vforintom.

Az Ecclesia curatoránál Szikszai uramnál van száz vforintom.

Debreczeni Tabajdi adós husz vonós forintommal.

Vagyon még a' ládámban 30 Biblia kik közül tizet Károlyba az fiú oskolába kell elosztani a' szegény gyermekek között, tizet Szattmáron, tizet ismét Németibe.

Élelmességének feltűnő bizonyossága, hogy 1758-ban maga irt előszót – református vallása daczára – a «Páduai Szent Antal solosmája» czimű, Nagy-Károlyban reimprimált ájtatos könyvhöz s ezt a hitbuzgó Diviki Rozália asszonynak ajánlotta,²⁰ a mi nem vallott nagyon erős protestans meggyőződésre, de valószínűleg szépen hozott a konyhára.

Pap István 1775. aug. 24-én hunyt el. Halála után adóssága fejében a sajtó és a betűk a gróf tulajdonába viaszállottak,²¹ a ki azokat KESZTHELYI LÁSZLÓ rector közbenjárására ideiglenesen a nagykárolyi piaristákhoz adta. A betűk Pap István halála után egy hordóba összehányattak, de itt három tanuló szorgalmasan neki feküdt a munkának, a betűket szétválogatta, a sajtót összeállította és mivel a nyomdafesték készítéséhez is értettek, számos kísérlet és gyakorlás után odavitték a dolgot, hogy apró alkalmi verseket, ódákat sat. nyomtattak,²² a mint a jegyzékből is kitűnik.

1778-ban Károlyi Antal gróf a nyomdát újból felállíttatta, sőt egy második sajtóval is gyarapította. Házi kezelésre határozván magát, nyomdásznak Eitzenberger Ferenczet fogadta fel.

Ez időtől fogva a nagykárolyi nyomda újra virágzásnak indult, és főleg Antal gróf kerületi iskolai főigazgatósága alatt a nevelés ügyének fontos szolgáltatokat tett.

Az körösi compactornál Vásárhelyi Sámuelnél vagyon százhetvenkét Bibliám, mellyet kelletik compingálni à tribus tractilibus florenis. Ezen Bibliákból békötve két izbe küldött kezemhez vagy kilencvenöt Bibliát, mellyeknek kötése egyiknek 16, másiknak pedig 17 garas az ára alku szerént.

Tul a Dunán Neszmélyen Tiszt. Huszti uramnál tizennégy aranyom tizennégy Bibliáért oda vagyon.

Ugyanott Tiszt. Tasnádi Esperest uramnál három aranyom.

Tiszteletes ifju Pálfai János uramnál az Csalóközbe három Bibliáért három aranyom vagyon.

Az Aszony Moriczné Aszonyomnál egy aranyom egy Bibliáért.

Tiszt. Balog Mihály uramnál Pátyon három aranyom.

Tiszt. Csepeli Mátyás uramnál mind Bibliám ára, mind pedig, hogy Bécsből lehoztam levissimo calculo tiz aranyom, *jó lelkű ember el nem tagadja.*

Az Tiszteletes Turi Praedicator T. Losonczi uramnál tizenkét aranyom.»

²⁰ Az ajánló előszóból közlöm itt e részletet: «Ezen Paduai Szent Antal solosmáját, Hét üdvözlétekkel 's egynehány buzgó imádságokkal meg-bővítvén maga költségével csak azért kívánta világ eleiben mostan ujjolag bocsáttatni, hogy ebből mind maga az *Asszony*, mind más kegyes Lelkek, kivált e könyv nélkül való földön az Ur Istent dicsérjék, szenteiben kimutatott nagy erejét csudálják 's a szerént ahitatosságok által magokat Isten előtt naponként kedvesebbeké tegyék, addig, míg jövődőben az ő Felsége szent kezeiből az örök életnek koronáját elvehessék, mellyet hogy az Isten az *Asszonynak* minden Szentekkel együtt adgyon meg, tökelletes szívből kívánja az *Asszony* legkisebbik szolgálja Sz. N. Pap István, Nagy-Károlyi Typographus.»

²¹ Szabó Márton uradalmi ügyész Nagy-Károlyban 1775. aug. 28-án kelt levelében Károlyi Antal grófnak ezeket jelenti:

«Kötelességem hozván magával, hogy Excellentiádat mint jó kegyelmes Uramat Typographus Pap István meg halálózásáról alázatosan informálnám, ki is ez folyó holnapnak 24-dik napján ez világból kevés ideig tartó betegsége után kimult... A mennyiben az meghalálozott Typographus nemes személy nem lévén, de jobbágya sem lévén Excellentiádnak, hanem csak ollyas szabad személynek tartott, az ollyatén személyeknek sine semine et intestate e világból leendő kimulásakor 62-ik árkus 1715. egyenesen discurál az királyi fiscus részére, de rebus mobilibus, hanem azt nyilván tudom, hogy valamely betűk árában Excellentiád által lefizetett summával Excellentiádnak tartozott, de megfizette-e vagy sem, az perceptoralis ratiókat az eránt szükséges meghányatni, más egyéb hasonló praetensioi is lesznek Excellentiádnak.»

²² E részlet a nagykárolyi kegyesrendiek «*Historia domus*»-ában is meg van írva.

Hogy a sztreik nem a mi századunk találmánya, kitűnik a második nagykárolyi nyomdásznak, Eitzenbergernek esetéből. Somogyi Ferencz nagykárolyi inspector 1782. decz. 29-én kelt levelében azt jelentette Antal grófnak, hogy «a Károlyi Typographus a Legényével együtt ellenszegül, nem akar semmit sem dolgozni, tettem rendelt más Typographus eránt»; a mi annyit jelent, hogy akkor a sztreikolókkal nem igen alkudoztak, hanem egyszerűen kitették a szűrüket. Így járt Eitzenberger is.

A nagykárolyi nyomtatványok közt az egyetlen *német* szövegű, mely kezembe került, II. József császár tíz éves uralkodása idejéből való. Egy hirdetmény ez a nagy közönség számára, melyben a farsangon át jour-fixeszerű nyilvános bálók tartásáról s a rajtuk való megjelenés föltételeiről értesítetik.

Hú mását e nyomtatványnak itt közlöm:

NACHRICHT

Es wird dem Wirdigen Publico bekant gemacht, das in diesem bevorstehenden Fasching und zwar alle Wochen Mittwochs, nicht minder in den letzten drey Faschings Tagen, freu Baal gehalten wird werden; nämlich in Hutfles Eislers Hause, in obern Stocke mit solcher Ordnung:

1. In diesem Baal haben einem freyen Eintritt die Herrn Standes-Personen so wohl ohne als mit Masquen.
2. Die Bürgerlichen Handverks Personen hingegen können nur in der Masque erscheinen, mit der Bedingnis; das Ihnen unterhalb ihrer Verveilung sich zu demasquieren nicht erlaubt seye.
3. Mit Speisen und Getrank, wird einem jeden, nach der auf der Saal-Thür befündlichen Takse bedient.
4. Keinem Gesinde, venn es auch mit Herrn, oder Fraue kömmt, ist der Eintritt erlaubt.

Für den Eintritt wird jede Person 34 kr. Zahlen. Der Baal wird jederzeit seinen anfang um 6. Uhr abends nehmen, der erste wird gehalten den 14. Jänner.

Sollte sich aber das Wirdige Publicum auch in andern Tagen zahlreich einfinden, so wird der Baal auch in andern, und darzu bestimmenden Tagen eröffnet werden.

Es kann dennach das Würdige Publicum versichert seyn, das auf die beschriebene Ort zur Gnüge bedient, und unterhalten wird werden. Gros-Károly den 5. Jänner. 1784.

A «Gros-Károly»-ról való kekezés egészen megfelel az 1784 évi datum szellemének. Ez esztendő a hivatalos germanisatio szomorú korszakát nyitotta meg. Ekkor határozta el a császár, hogy örökös tartományait s a magyar szent korona országait megpróbálja egységes politikai és nyelvterületté átszervezni, kiterjesztendő ily módon a németiséget a Rajnától az alsó Dunáig.

A császár rendelete, mely a magyarországi törvényhozás, közigazgatás és bírászkodás nyelvén hazaszerte a német nyelvet jelöli ki a latin helyébe, ugyanez év május havában érkezett le a magyar helytartótanácshoz. De a felülről dolgozó hatalom szelleme már jóval előbb igyekezett erre a talajt a magyar társadalomban előkészíteni s bár a rendek részéről a vármegyékben, az alkotmányt s nemzetiséget sértő rendelkezés heves ellenállásra talált és minden nyomás, üldözés dacára nyolcz évvel később sikerült is azt leküzdeni, – egyes vidékek, osztályok, családok gyöngesége hamar meghódolt az áramlatnak, melyről tudták, hogy az uralkodótól ered és melyről hitték, hogy uralkodó áramlat is marad.

A bécsi szellem előtt való készséges meghajlás beszél a fenn közölt nyomtatványból. Hű és alázatos mássai a benne hirdetett nagykárolyi bálók ama bécsi polgárbáloknak, melyek a császár kívánatára a nemesi rendeket a polgári értelmiséggel összeszoktatni, köztük érintkezést és társas forgalmat közvetíteni voltak hivatva. A kormánykörök ez intentio szerint próbálták szolgálni a császárt Magyarországon is, utánozván őt hasonló társas központok létesítésében s ott a bécsi német tónus divatba hozásában.

A nagykárolyi német bálók fenn közölt programja a germanizáló politika érdekében elég ravaszul volt kieszelve. A vállalatban a nemzeti iskolák tanítóival, sőtisztekkel s egyéb állami hivatalnokokkal Luby Károly, az ungvári és nagyváradi kerületbeli nemzeti iskolák tanulmányi felügyelője is részt vett, ki hivatását alaposan eltévesztve, de mint a császár udvari bizalmasa (Aulae Familiaris) a benne helyezett bizalomnak megfelelőleg társaival együtt Nagy-Károlyban német bálokat rendezett.

Ők bérelték ki Hutflesz vaskereskedő házát német vigadónak s az egész farsangon át minden szerdai napra, valamint a farsang három utolsó napjára hirdették német báljaikat, melyek olcsó: 34 kros belépti díja és a zártkörűségből következtetett jellege arra czéloz, hogy a nagy közönség mentül tömegesebben látogassa e mulatságokat s a társadalmi osztályok egyesülése a német genius szárnyai alatt mentül általánosabb legyen.

Gondjuk volt rá, hogy ne legyen oka senkinek magát kivonni e társas közeledésből. Erre vall az a rendelkezések, hogy az uri rendnek álarcz nélkül, a polgári czéhbelieknek pedig csak álarczban engedték a megjelenést, nyilván úgy okoskodván, hogy az urak és uri hölgyek kevésbé genirozzák magukat, ha a polgári elemek arcját nem látják s a velük való ismerkedés megszűnik kötelezőn bizalmasabb jellegűvé lenni, a polgári nők s férfiak meg tán szerencsájüknék tartják, ha az uri rendhez ily közel férközhetnek s álarcz alatt vele tánczolhatnak, bohó kaczer tréfákat üzhetnek. Annyira bíztak vállalatuk népszerűségében, a mulatságok tréfáinak, s kalandjainak kapósságában, hogy programmjuk már előre kecsegtet a báloknak sűrűbb, a heti jouron kívül is leendő ismétlésével.

Hogy a kalandok álarcz alatt megkezdve a társadalmi osztályok közt bensőbb, bizalmasabb, tisztos és erkölcsös viszonyt hozhatnának létre, azt talán nem várták az intéző körök; de hogy a pikantériák ingerének egyik osztály sem állhat ellent és sokan lesznek, kiket a kalandvágy, a heccz, a hiúság vagy a haszonlesés belevisz ebbe a tánczos körbe, hol a német szó, a bécsi divat, szellem és szokások az irányadók s ily módon bele lehetne szép asszonyokkal, bécsi kerin-gőkkel tánczoltatni a magyar embert a germanisatióba: azt valószínűleg komolyan remélték.

Van azonban ez ügyre vonatkozólag a nemzetségi levéltárban MARSOVSZKY Sámuel fiscalis aláírásával egy fölterjesztés Károlyi Antal grófhhoz, mely a germanizáló és «erkölcs-nemesítő» nagykárolyi bálokkal szemben a magyar uri osztály álláspontját és bírálatát tartalmazza.

Marsovszky a grófi család uradalmi ügyésze volt és Antal grófnak felpanaszolván, mennyi erkölcsi és az italmérés jog rovására nézve anyagi károsítással járhatnak e nyilvános pénzes bálók, azok betiltása iránt kér jóváhagyó végzést. A levél igen érdekes, mert világot vet az akkori szomorú közállapotokra, midőn a magyar helyhatóság tilalmával a germanizáló állami tisztviselők dacolni mertek. Szövegét közlöm egész terjedelmében:

«Kegyelmes Uram! Alázatosan jelentem Excellentiádnak: Hogy *Luby Károly uram* hozzá tartozandó *Nationalis Iskolának Mestereivel Pénz költésnek új módgyát találván, itt Károlyban nyilván való Pénzes Bálokat álítottak fell*, és azoknak tartására az ide való Hutflesz nevezetű Vasáros Házának felső contignatióját bérelték ki, amint az ide zárt *Bál cédula* bizonyítja.

Ez iránt Somogyi Inspector uram a külső Jóságban lévén, nekem irt, hogy mivel ezen új Találmány az Uraságh hire és engedelmé nélkül költ volna, és efféle nyilván való Bálok soha, vagy igen ritkán veszekedések, és az Italoknak s más egyebeknek béhozása által Praevaricatio, és a Földes Uraságnak kára, s praejudiciuma nélkül nem szoktak meg esni, aztat előre meg tiltanám. Mellyre való nézve én emlétett Vasárost magamhoz hivatván, büntetés alatt parancsoltam neki, hogy azon Bálnak házában helyt ne engedgyen, és Luby Uramnak is egy Normalis Professor által tutára attam, s úgy Excellentiád Tiszteinek s Jurisdictionatussinak jelentettem, hogy az kigondolt Pénzes Bál tiltva vagyon. Az Uraság Tisztei ugyan a' Tilalomnak én tuttomra engedelmeskettek, *de Luby Uram meg értvén Vasáros által az Uraságh tilalmát, az ki fogadott háznak Kultsát Vasárostul el vette, és másodszeri, s harmadszeri tiltásomrais a' házat ki nyitatta, és egész éjtzakán által Házi Népével, Professoraival, és a Soós s Harminczados Tiszteikkel, úgy nem különben egynéhány városbéli Emberekkel is Tánczot tartott, és amint hallom, továbbis folytatni akarja.*

Én ugyan a fölylebb irtt okokra való nézve, és azon okbúlis, hogy az ide való Nép, főképpen pedig a' Kalmárok, és Mester Emberek, a' kik ez ilyeneken kapni szoktak, mivel azon kívülis vagy szegények, vagy nyakigh adóssak, hogy annyival inkább haszontalan, és tilalmas Pénz Vesztegetéssel magokat jobban ne enervállják, bízvást via facti is meg gátolhattam volna, de mivel hallottam, hogy egy Nemes vármegye Tisztjeis közöttök vagyon, és észre vettem, hogy csupán a' tilalomnak ellenére czíloznak, tartván attul, hogy nagyobb lárma ne essen, a' tiltásnál tovább nem mentem, de ha még többszeris próbálni fogják, az Uraságh hatalmának fenn tartására, és minden történhető praejudiciumoknak ell távoztatására via facti is fogom meg gátolni és ellen állok mind addigh, még Excellentiádnak különös Parancsolattyát iránta nem veszem.

Kérem is Excellentiádat mély alázatossággal, hogy meg dorgálván az tilalom ellen cselekedőknek vakmerő cselekedetit, Excellentiád maga hatalmát közben vetni méltóztassék, mert azon kívülis, hogy ez ilyenek soha veszekedés, és praejudicium nélkül nem szoktak meg esni, és a' Köz Nép enervatiójára, és Pénz vesztegetésére módot nyujtanak, a' bé vett szokás, és józan ész azt hozza magával, hogy előre a' localis Jurisdictionnak hírével, és engedelmeivel legyenek, ha pedig a Jurisdictio tiltya, és mégis végben vétetődnek, annyival veszedelmesebbek, mivel aztat tiltó Jurisdictionnak hatalma, és respectussa a Köz Nép előtt nagyon kisebbítettik, és a' Nép az által engedetlenségre gerjesztetik, s más nagyobbakrais út nyittatik az immediatus Jurisdictionnak mindenkori sérelmével.

Mellynek jelentése után Excellentiád Kegyes Parancsolattyát alázatosan instálván, magam mély le bocsájtásával maradok Excellentiádnak Károly 12. Januarii 1784. leg kissebb szolgálja Marsovszky Sámuel fiscalis s. k.»

Mit felelt e levélre a gróf, annak nem találtam semmi nyomát a levéltárban.

E kitérés után, melynek hosszadalmasságáért tán nem szükséges magamat mentenem, folytatom a nyomda történetének további folyását.

Károlyi Antal gróf halála után (1791.) a nagykárolyi grófi nyomda szemlátomást hanyatlott. Már 1792-ik évtől kezdve alig találunk valami jelentékenyebb terméket ezen nyomdából kikerült művek között. A míg előbb két sajtó is működött, Gönyei 1797-től fogva mesterségét már csak eggyel folytathatta, és hogy könnyebben megélhessen, mellelleg könyvkötéssel is foglalkozott.

Gönyeinek foglalatosságot leginkább az uradalmi taxa- és korcsma-libellusok, robot-poléták és táblás kimutatások, valamint a vármegyének, a városnak és czéheknek szükséges egyéb nyomtatványok készítése adott. Csak helyyel-közzel került ki a nyomdából egy néhány alkalmi beszéd vagy versezet.

Mutatóul itt közlöm hű mását két ily robot-polétának.

Az alülfüggő kisebbik polétát az urdolga leszolgálása napján kapta a jobbágy, a mit azután computus alkalmával beadott és helyébe nyugta gyanánt nyerte a nagyobbikat.

A nyomda fokozatos hanyatlását az egykorú leltárak is feltüntetik, melyek közül kettő a Függelékben található.

E válságos évekből a kibontakozás útját a következő adatok nyomán követhetém napjainkig.

Az 1793. július 20-án Nagy-Károlyban tartott gazdasági ülésen első tárgynak a grófi könyvnyomda ügye került szóba.

Minthogy a nyomdát maga az uradalom elég bőven vette igénybe, sőt idegenek is használták, s mert a nyomda az uradalomnak különben is díszére vált: az ülés elhatározta, hogy a romlott betűk helyébe – melyeket Janics György titkár intézkedése folytán néhány év előtt Pestre küldöttek volt, – új betűknek beszerzéséről és egy új typographusról is gondoskodnak, a ki a nyomdát mindig kellő rendben tartsa.

Klémann József, az akkori typographus, ugyanis az ivásnak adta magát, egész nap a korcsmában dőzsölt s az utóbbi időkben nemcsak mesterségét, hanem a nyomda műszereit is elhanyagolta. Az uradalom tehát ez ember helyébe Zsolnay Lászlóval, a ki mesterségét Debreczen városa nyomdájában tanulta s az ottani piaristák által is ajánlatott, kezdett alkudozni.

Hosszas tárgyalás után oly egyezsége léptek, hogy a nyomdának hasznát egészben a nyomdász élvezi, sőt az uradalomtól évi segélyben is részesül, a mi a következő járulékokból állott: évenként 12 köből buza, 12 öl tűzifa, – egy pár hízott sertés, a mely földek a ház után vannak, azoknak megszántatása és bevettetése és a nyomdában megkivántató igazítások. Ezek fejében a nyomdász nincs egyébre kötelezve, minthogy az uradalomnak a szükséges irodai nyomtatványokat ingyen kiállítsa.

Ez egyezséget Károlyi József gróf 1795. egy év nov. 11-én Pesten kelt határozatával helybenhagyta, kikötvén, hogy ha a szerződés elteltével az uradalomnak javára nem válnék, a nyomdászt elbocsáthassa, vagy pedig újabb módozatok megállapítása céljából az uradalom vele újból tárgyalást kezdhessen.

Azonban az uradalom az 1796. febr. 26-án tartott gazdasági ülés jegyzőkönyvének 39-ik pontja szerint Debreczen szab. kir. város birájának ugyanazon év febr. 6-án kelt átiratából arról értesült, hogy a felfogadott nyomdász: Zsolnay László, ez ideig erkölcsével és magaviseletével legkevésbé sem tette magát ajánlatossá. Zsolnay különben is huzódozni látszott új állásától, elfoglalását húzta-halasztotta, a miből állhatatlanságára méltán következtek. Az uradalmi felügyelőség tehát, miután abban is kétség támadt, vajjon Zsolnay a mesterségét kellőleg érti-e, átköltöztetésének szorgalmazását megszüntetendőnek vélte. Mire az ülés elhatározta, hogy Debreczen városát erről értesíti és arra kéri, adja tudtára Zsolnaynak, hogy reá többé nem reflectál. Mivel azonban Zsolnaynak – egy korábbi grófi határozat szerint – a részére kikötött buzajárandóságból már 2 mérő felvételét megengedték, azt az uradalom akadály nélkül kiadta neki.

1797. márczius 8-án Klémann József, a részeges nyomdász is elhalt s az uradalmi felügyelő most a nyomda vezetésére GÖNYEI GÁBOR nagykárolyi könyvkötőt ajánlotta, ki 20 Rfvt évi fizetés mellett hajlandó volt a nyomdát kibérelni, ha az uradalomnak teljesítendő nyomtatásokért néki valami terményjárandóság biztosítatik.

A felügyelő Gönyei ajánlatát – a ki könyvkötő létére a nyomdász mesterséget is érti – már csak azért is elfogadhatónak találta, mert így az uradalom a körülményekhez képest lassankint a nyomdát ismét jó karba állíthatja. Gönyei ajánlatát a gróf is elfogadta.

S most az intézetre új időszak következett. A jószágfelügyelő 1797. és 1798. években megsürgette az igazgatóságot a nyomda restaurálása érdekében.

1799. október 15-én megrendelték az új betűket és pedig: 1½ mázsa Tertia Antiquat, 1 mázsa Cicero Antiquat, 50 mázsa Czímlapbetűt és 25 mázsa díszítést. József gróf mind ezeknek Pestről való beszerzését kívánta. A következő 1800 év május havában a betűk végre elkészültek és Nagy-Károlyba szállítottak. A költség 228 Rfirt 09 krt tett ki.

Károlyi József gróf Bécsben 1802. aug. 10-én kelt rendeletével abba is beleegyezett, hogy a roskadozó nyomdaház Gőnyeinek adassék el, de mivel néki a házat tetemes költséggel újra kell építeni, a ház árát csak részletenkint törlessze le, addig azonban árenda gyanánt esztendőnkint 20 Rfirtot fizessen az uraság pénztárába.

A nagykárolyi felügyelő, Borsiczky Pál, e rendelkezés megváltoztatását próbálta kieszközölni. Még ugyanazon év aug. 31-én ugyanis arra kérte az igazgatóságot, ne adják el a házat Gőnyeinek, mert a felügyelőség juliusi jelentése után tudta csak meg, hogy Gőneyei az előnyös vételt nem érdemli meg, mert csak annak dolgozik, a kinek akar, sőt a honoratiorok iránt udvariatlan, ha tehát a gróf a nagykárolyi nyomdát továbbra is fentartani szándékozik, építtesse fel az uradalom és kezelésére küldjenek Pestről egy másik jól kitanult, ügyes nyomdászt.

Borsiczky felügyelő törekvése sikerült, mert *özvegy gróf KÁROLYI JÓZSEFNÉ* az új nyomdaház építését 1804. márczius 21-én Nagy-Károlyban kelt levelével következőképen rendelte el:

A Törvényes és Oeconomica Directiónak!

Tekintetbe vévén, hogy *a Károlyi Typographia, a melyet a Familia rég időktől fogva Privilegium mellett folytat, ennekutánna is a Familia díszére szolgál*, de egyébképpen is, meg lévén már tetemes kölcségekkel annak a Betűi szerevezve, kár volna azokat hevertetni, vagy éppen valami csekély áron el vesztegetni; azért a károlyi Typographia ház azon Uiberschlag és Delineatio szerént, mely nékem most be mutatattott a Directio 1803° 1442. numerussa alatt, a többi actákkal vissza rekesztetik, építessen meg, az Inspectoratusnak pedig arra legyen gondja, hogy értelmes és jó Typographust kaphasson, s a mennyire lehet, hogy az uraság ezen Typographiának folytatásában kárt ne vallyon.

Bécs, 21-dik márczius 1804.

Özvegy GRÓF KÁROLYI JÓZSEFNÉ m. p.

Gőneyei ez alatt neszét vette, hogy Szigethy nevű debreczeni nyomdásznak akarják a nyomdát átadni. Ezért a grófnéhoz folyamodott és előadván, hogy a nyomdát hét év óta bírja és a 20 frt évi haszonbért mindig pontosan megfizette, most pedig – nem tudja, mi okból – az uradalom egy debreczeni nyomdásznak akarja átadni: kéri tehát a grófnét, tartaná meg őt és addig is, míg a nyomdát a Gábor fia²³ átveheti, 50 frt évi haszonbért ígér, a mit majd fia is készséggel megfizet.

E kérő levélre a grófné 1804. junius 4-én utasítja az igazgatóságot, hogy Gőneyei Gábor kérvényét igazságosan, az uradalomra nézve pedig hasznosan intézze el, de a typographiát oly emberre bizza, a kiben az uradalomnak teljes garantiája lehessen.

²³ Hannulik bizonyítványa szerint 1803-ban a nagykárolyi gymnasium III. osztályát mint 6-ik eminens végezte.

Az uradalom Gőnyei működésével elégedetlen lévén, SZIGETHY MIHÁLY debreczeni «emeritus typographiae provisor»-t felszólította, hogy a nagykárolyi nyomdát megtekintse s ajánlatot nyújtson be. E kívánságnak Szigethy tényleg meg is felelt; kétféle tervet nyújtván be s vagy a bérbeadást, de úgy, hogy az első évben haszonbért ne fizessen, vagy pedig a házi kezelést ajánlotta.

Mind az inspector, mind a director a nyomdának házilag való kezeltetését és ezen esetre a jelentkező értelmes Szigethy felfogadását tartották az uradalomra legelőnyösnek. Szigethy különben is erősen ígérkezett, hogy a nyomdát a mostani állapotából a régi virágzó voltára visszaemeli.

A grófné, helyesebben bécsi tanácsosai, mégis másképp határoztak: Szigethy ajánlatát mellőzték s a nyomda felállítását elnapolták, a nyomda céljára épülőfélben lévő házat pedig egyéb célokra használni rendelték.

Az új nyomdaház 1804-ik év őszén teljesen elkészült.²⁴ Ekkor Borsiczky felügyelő ismét fölterjesztést nyújtott be az igazgatósághoz, melyben a nyomdát Gőnyeinek bérbeadni kérte, nehogy az új szerelvények a heverésben elpusztuljanak, meg hogy az elkerülhetlenül szükséges uradalmi taxa-korcsmalibellusok és robot-poléták elkészülhessenek.

Azonban az 1805. január 8-án szintén Bécsben kelt újabb grófi rendelet a korábbi megszüntető határozat érvényességét tartotta fenn, nem látván szükségét annak, «hogy a taxa-korcsmalibellusok és robot-poléták nyomtatása a károlyi typographiának felállítását elkerülhetlenné tenné, vagy oly tetemes költséget kívánna, a mint azt a károlyi inspectoratus állítja, a taxa- és korcsmalibellusokat pedig Debrecenben is kinyomattathatja.»

Ekközben Borsiczky inspector azt jelentette az igazgatóságnak, hogy a grófi intimatum megérkezése előtt Gőnyeit a nyomdába ideiglenesen beállította, vele a sietős nyomtatványokat elkészíttette és ő «továbbá is oly ítélettel van ezen ügyre nézve», hogy addig is, míg az igazgatóság Pestről nyomdászt küld, Gőnyei az új házban megmaradjon, és a szükséges munkákat folytassa.

Végre a grófné engedett s a tényre vált behelyezést nem ellenezte «azon reménységben, hogy az inspectoratusnak a resolutio később vételéről tett nyilatkozata igaz». Csak azt köti ki föltétlenül, hogy a nyomdáért Gőnyei – saját ajánlata szerint – esztendőnkint 100 Rforint haszonbért fizessen; a betűkkel, melyek néki átadattak és melyekkel most dolgozik, megelégedjék, azokat el ne rontsa, tisztán tartsa s minden használat után lúggal kimossa, a mire a felügyelőségnek különös gondja legyen.

Mint az előadottakból látható, a nemes és magasztos intentio, mely Károlyi Ferencz grófot e könyvnyomda alapítására lelkesítette, teljesen feledésbe ment.

A Gőnyeiek maradtak ezután bérlői a nyomdának mindvégig. Az irodalmi termékek szerzői már e század elejétől kezdve inkább a központi nyomdákat keresték fel és a vidéki intézetek ennek folytán mindinkább apró napi munkák ellátására szorítottak. Így történt a nagykárolyival is. A jelentőségét veszített nyomdát 1827. végén Károlyi György gróf jószágigazgatója a joggal, házzal, és belsőséggel együtt 3500 váltó forintot GŐNYEI GÁBORNAK örökáron eladta.

²⁴ A régi nyomdaház helyén, a vármegyeház utczában (jelenleg Kölcsey-utca), 8 öl hosszú 4½ öl széles, benne 1 konyha, 2 szoba, 1 kamara és pitvar. A téglából épült ház 1000 frtba, az udvar és a kert 45 folyó öl deszkakerítése 225 frtba került.

Gönyei Gábor 1844-ben kézi vassajtót vett és a XVII-ik századból származott tölgyfasajtót szétrombolta, eltűzelte, ércrészeit eladta. A nyomdát 1845-ben JÓZSEF nevű fiának adta át, kinek halála után 1884-ben örökségképen testvérére, Gönyei Gábor ügyvédre szállott; Gönyei ügyvéd még ugyanaz évben örökáron eladta ifj. RÓTH KÁROLYNAK, a ki segéd volt a nyomdában. Róth a nyomdát az időközben beszerzett gyorssajtóval saját házában állította fel újra, ez azonban az 1887-ik évi tűzvész alatt nagy részben leégett. Ekkor azután a mai igényeknek megfelelőleg újra fölszerelte.

Ez a rövid története a népnevelés előmozdítására alapított nagykárolyi könyvnyomdának és az alapító gróf irodalmi tevékenységének.

FÜGGELÉK

A nyomda kiváltság-levele

Nos Maria Theresia etc. Memoriae comendamus, Tenore Praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod Nos Fidelium nostrorum Commodis benigne simul, ac Maternè prospicere cupientes, ad humillimam Supplicationem Fidelis nostri Nobis Sincerè Dilecti, Spectabilis ac Magnifici Comitis Francisci Károlyi de Nagy-Károly, Comitatus Szathmariensis Supremi Comitis, Consiliarij nostri Actualis Intimi, Unius Legionis Equestris Ordinis Militiae nostrae Hungaricae Colonelli, Generalis Equitatus, et Tabulae nostrae Septem-Viralis Assessoris, nostrae propterea factam Majestati, Id Eidem Comiti, Haeredibusque, et Successoribus Ejusdem de Caesareo-Regiae Potestatis nostrae Plenitudine, et Gratiae Speciali clementer annuendum, et concedendum esse duximus: Ut Ipse praefatus Comes pro Bono Publico ex recta Juventutis Institutione promanante in Oppido Suo Gentilitio Nagy-Károly Comitatus Szathmariensi ingremiato *Typographiam* erigere, in eademque tam Latino, quam et Graeci Ritus Unitis deservituro Typo Libros imprimi facere possit, ac valeat, praescriptique Haeredes, et Successores Ejusdem valeant, atque possint; Ita tamen et ea Lege: Ut omnes tam imprimendi, quam et reimprimendi Libri, Theologici quidem, Dogmatici, et Morales per Loci Dioecesanum, aut constitutos per Eundem Censores, Politici vero, alijque de Secularibus Materijs tractantes, per Jurisdictionatum Comitatus Loci ejusdem Magistratum, in Conformitate Benignae Resolutionis Anno adhuc Millesimo Septingentesimo Trigesimo eatenus emanatae revideantur, et approbentur; Mox autem, ut aliquis ejusmodi Liber impressus, aut reimpressus fuerit, solita Exemplaria Consilio nostro Regio Locumtenentiali submittantur, secus praesentem Gratiam et Benignum Indultum Iisdem minime suffragari, *quinimo Dispositionibus praevis contravenientes ipso facto benigna Concessione nostra privilegiali frustrari volumus*. Imo concedimus, et annuimus praesentium harum nostrarum Vigore et Testimonio Literarum mediante. Datum per Manus Fidelis nostri Nobis sincere Dilecti, Spectabilis ac Magnifici Comitis Leopoldi Floriani de Nádasd, Perpetui Terrae Fogaras, Camerarij Consiliarijque Nostri Actualis Intimi, Agazonum nostrorum Regalium per Hungariam Magistri, Comitatus item Comaromiensis Perpetui Supremi Comitis, et per antelatum nostrum Hungariae Regnum Aulae nostrae Cancellarij, in Archi-Ducali Civitate Nostra Vienna Austriae Die Vigesima septima Mensis Octobris Anno Domini Millesimo Septingentesimo quinquagesimo quinto; Regnorum nostrorum Hungariae Bohemiae et reliquorum Anno XVI.

MARIA THERESIA m. p.

COMES LEOPOLDUS DE NADASD m. p.
ANDREAS MORICZ m. p.

Ezen kiváltság-levélnek az országos levéltárban őrzött fogalmazványában Mária Terézia sajátkezűleg a következő törlést és szövegváltoztatást eszközölte:

et benigne Indultum (quod seu in parte, seu in toto mutandi, modificandi, vel penitus obrogandi potestatem nobis successoribusque nostris alioquin servantes plenariam) Iisdem minime volumus suffragari * Imo concedimus, et annuimus.

* *quin imo dispositionibus praevis contravenientes ipso facto benigna concessione nostra privilegiali frustrari volumus*.

E kiváltság-levél díjában Károlyi Ferencz gróf 302 R. forintot fizetett.

A nyomda kiadványai

1755–1758

Ábéczés könyvek és Katechismusok voltak a n.-károlyi nyomda első zsengei.

Sz. N. Pap István. Magyarország versekben-való rövid Le-írása. Nyomt. Sz. N. Pap István és Biró Mihály 1756. 8r. 18 lap.

Vetsei P. István. Magyar Geographiája. Nyomt. Sz. N. Pap István és Biró Mihály. 1757. 8r. 451 lap.

Gróf Károlyi Ferencz. A Sz. Bibliában lévő Historiák rövid Summája. Nyomt. Sz. N. Pap István és Biró Mihály. 1757. 8r. 69 lap.

Gróf Károlyi Ferencz. A Sz. Bibliában lévő Historiák tanulásának igen könnyű módja. Nyomt. Sz. N. Pap István. 1858. 8r. 351 lap.

Paduai sz. Antal solosmája. Reimpr. Sz. N. Pap István. 1758. 12 r. 171 lap.

1759–1791

S. Benedicti Papae XIV. epistola encyclica ad missionarios per Orientem deputatos. 1759. 8r. 95 l.

Hübner János. Száz és négy válogatott bibliabéli historiák. Ford. Fodor Pál. Nyomt. Sz. N. Pap István. 1762. 8r. 478 lap.

Matkó István. (K. Vásárhelyi). Kegyes tselekedetek rövid ösvénykéje. Nyomt. Sz. N. Pap István. 1762. 12r. 69 lap.

Lulofs Joannes. Introductio ad cognitionem globi. Nyomt. Pap István. 1764. 8r. 131 lap.

Summa Institutionis Philosophicae qua in M. Karoliensi Schol. Piar. Collegio informati fuerunt ejusdem instituti alumni. Impr. Steph. Pap. 1771. 4r. 26 lap.

* *Novum Testamentum* opera et studio Ant. Hartmann. Pars I. In Typographaeo Excell. ac Ill. D. Comit. De N.-Károly. Typis Steph. Pap. 1771. 8r. 678 lap. (Ajánlva gr. Károlyi Antalnak.)

Csapo Josef. Kis gyermekek isputalja. Nyomt. Sz. N. Pap István. 1771. 8r. 119 lap.

* *Novum Testamentum* opera et Studio Ant. Hartmann. Pars I. Impr. Steph. Pap 1772. 8r. 678 l. II. kiadás. (Ajánlva gr. Károlyi Antalnak.)

* *Tissot.* A néphez való tudósítás miképpen kellyen a maga egészségére vigyázni. Ford. Marikowzki Márton. Nyomt. Sz. N. Pap István 1772. 8r. 689 lap. (Ajánlva gr. Károlyi Antalnak.)

Kaszoni Fr. Assertiones ex univ. Aristotelis philosophia. Impr. Steph. Pap. 1773. 4r.

Phaedri fabularum Aesopiarum libri V. ad editionem P. Burmanni a. 1727. expressi, Impr. Steph. Pap Sz. N. 1775. 12 r. 108 lap.

Dion. Catonis Disticha moralia ex editione H. Curionis a. 1669. Impr. Steph. Pap Sz. N. 1775. 12 r. 33 lap.

Ode Com. adolescenti Josepho Károlyi 1777. 2r. 2 lap.

Ode Antonio Ganóczy. 1777. 4r. 4 lap.

Carmen Bucolico. 1777. 4r. 8 lap.

Ode ad Com. Josephum Károlyi 1777. 2r. 2 lap.

Révai Miklós. A m. Alagyáknak egy könyvek. 1778. 8r.

Révai Miklós. A m. nyelv helyesírása. 1778. 8r.

Szathmáry Michael, Koptszányi Thomas, Tomstányi Adamus, Szentmiklosy Joannes. Carmina 4 ad diem solennem Ladislai Keszthelyi 1778. 4r. 4 lap.

Hannulik J. Chr. Selecta carmina. 1778. 4r. 42 l.

Hannulik J. Chr. Versus Lyrici ad Solennitatem consecrationis templi per Exc. Com. Ant. Károlyi honori St. Josephi Calasancii erecti 1778. 4r. 10 lap.

Adolescentes diem 25. Junii celebrarunt, quo Sigismundus Orosz in munere suo confirmatus etc. 1778. 4r. 8 l.

Hannulik J. Chr. Ode ad. Josephum Ürményi. Impr. Fr. Eitzenberger. 1779. 4r. 4 lap.

Hannulik J. Chr. Carmen heroicum ad. Jos. Ürményi. Impr. Fr. Eitzenberger. 1779. 4r. 5 lap.

Konarski Stan. Opera lyrica. 1780. 8r. 116 lap. (A nyomtatás helye Simonchicz J. «Dissertatio de ortu et progressu litterarum in Hungaria» cz. művének 83. lapján s a nyomtatvány ornamentikájából tűnik ki.)

* *Hannulik J. Chr.* Lyricorum liber I–IV. Impr. Fr. Eitzenberger. 1780/81. 240 és 417. lap. (Ajánlva gróf Károlyi Antalnak.)

Berents Ker. Mária Terézia emlékezetére készült Beszéd. Ny. Eitzenberger Ferencz. 1781. 4r. 20 lap.

A tanításoknak feljegyzések. (A n.-károlyi nemzeti iskolában 1781. I-ső félévben előadott tantárgyak vázlata.) Ny. Eitzenberger Ferencz. 1781. 2r. 4 lap.

Hannulik J. Chr. Celebritas provinciae Bihariensis. Impr. Josephus Klemann. 1783. 8r. 20 lap.

Kreskay Em. Ode de Com. Ant. Károlyi 1782. 8r. 8 lap.

* *La Langue János.* A magyarországi orvos vizekről. Ny. Klemann József 1783. 8r. 170 lap. (Ajánlva gróf Károlyi Antalnak.)

Hannulik J. Chr. Expositio comp. philos. institutionum. Impr. Sigism. Josephus Klemann 1783. 4r.

Hannulik J. Chr. Ode ad Com. Steph. Illésházy. Impr. Sig. Jos. Klemann. 1783. 8r. 4 lap.

* *Kszenofon:* Cziropedia. I. II. rész. Ford Szilágyi Márton. Ny. Klemann József 1784. 8r. 432 és 504 lap. (Ajánlva gr. Károlyi Antalnak.)

* *Tomas Ferd.* Dissertatio physica. Impr. Jos. Klemann. 1784. 8r. 90 lap. (Ajánlva gr. Károlyi Antalnak.)

Hannulik J. Chr. Ode Simoni de Reva Regii Commissarii dignitate ornato oblata etc. Impr. Jos. Klemann 1785. 8r. 4 lap.

Hannulik J. Chr. Ode Simoni de Reva. Impr. Jos. Klemann. 1785. 8r. 7 lap.

Districtus Parochorum Szathmár-Karoliensis Antonio Hartmann gratulationem consignat. 1785. 8r. 4 lap.

Falk Pál. Ditséret-Tétel Kal. sz. Józsefrül. 1785. 4r. 22 l.

Hannulik J. Chr. Carmen extemporale ad Ant. Hartmann. 1785. 4r. 4 lap.

Hlaváts J. A. Carmen heroicum ad Simonem e L. B. de Reva. Impr. Jos. Klemann. 1785. 4r. 8 lap.

Lampach Alexius. Ode ad Adalbertum Szobek. 1785. 4r. 4 lap.

Valla Hyac. Elegia in funere Joan. Beöthy. 1786. 8r. 7 lap.

Simonhicz J. Elegia ad Georg. Tokody. Impr. Jos. Klemann. 1786. 8r. 12 lap.

Hannulik J. Chr. Epicedion in obitum Joan. Beöthy. 1786. 8r. 7 lap.

* *Bajtay Antal.* Oratio habita Budae ad amplissimos Hungariae ordines III. idus maj. M.DCC.XLIX. Recusa Magno Karolini Typis Excell. Comit. Antonii Károlyi per Jos. Klemann 1786. 8r. 70 lap.

Kreskay Em. Ode ad Com. Ant. Károlyi Impr. Sig. Jos. Klemann. 1786. 8r. 10 lap.

Elegia ad Franc. Lanczinger Impr. Jos. Klemann. 1786. 8r. 7 lap.

Hannulik J. Chr. Elegia ad. Ant. Hartmann. 1786. 8r. 5 lap.

Hannulik J. Chr. Elegia ad Franc. Eötvös. 1786. 8r. 4 lap.

Valla Hyac. Epigrammata. Impr. Jos. Klemann. 1787. 8r. 38 lap.

Hannulik J. Chr. Ode ad Com. Ant. Károlyi. Typ. Com. Ant. Károlyi Impr. Jos. Klemann 1788. 8r. 7 lap.

Hannulik J. Chr. Ode ad Com. Ant. Károlyi, Impr. Jos. Klemann 1790. 8r. 8 lap.

Berents Ker. Örömnep II. Leopold megkoronáztatásának emlékére. Gróf Károlyi Antal betűivel. Ny. Klemann József. 1790. 4r. 34 lap.

Pesti Adolf. Ode Leopoldo II. Impr. Jos. Klemann. 1790. 4r. 10 lap.

Hannulik J. Chr. Ode in obitum Com. Ant. Károlyi 1791. 8r. 26 lap.

Pesti Ad. Epicedion in obitum Com. Ant. Károlyi Impr. Jos. Klemann. 1791. 8r. 15 lap.

Pesti Ad. II. Leopoldnak szentelt versek. 1791. 8r. 15 lap.

Ódor Mihály. Háládatosságnak oszlopa. Ny. Klemann József. 1791. 4r. 38 lap.

1792–1827

Lányi Fr. Oratio, qua Joanni Chr. Hannulik agit gratias. 1792. 8r. 4 lap.

Dombi Mihály. Tokodi Györgyhöz, midőn N.-Károly iskoláit meglátogatta. 1792. 8r. 4 lap.

Berents Chr. Rev. D. Michaellem Korom salutavit. 1793. 8r. 6 lap.

Hannulik J. Chr. Elegia ad restaurationem publicorum magistratuum. Impr. Jos. Klemann. 1794. 8r. 8 lap.

Jéger Josef. Petheő Jakab nevének ünnepén. 1801. 4r. 4 l.

Gold J. Chr. Ode ad B. Ladislaum Orczy. 1803. 8r. 5 lap.

Hannulik J. Chr. Ode ad Josephum Esterházy 1803. 8r. 7 lap.

Hőgyész Máté. Válasza a poëtai episztolára. 1811. 8r. 16 l.

Eötvös Sándor és Isaak Sámuel uraknak. Saphói oda. Ny. Gönyei Gábor 1812. 8r. 4 lap.

Nagy Ludov. Allocutio ad Antonium Béla. 1813. 8r. 4 lap.

Paluza C. J. Applausus Petro Klobusitzky. Impr. Gabr. Gönyei 1814. 8r. 9 lap.

Bálinth Ant. Ecloga Com. Emmanueli Waldstein. Impr. Gabr. Gönyei 1814. 4r. 8 lap.

Paluza C. J. Applausus Alexandro Eötvös. Impr. Gabr. Gönyei. 1818. 4r. 4 lap.

Carmen seculare quo solenne jubilaum Civitatis Szathmár-Némethi exacto feliciter libertatis seculo A. 1815. 31. deczember celebratur. (Latin és magyar versek, katolikus és református papoktól.) Impr. Gabr. Gönyei 1815. 4r. 16 lap.

Paluza C. J. Applausus Petro Klobusitzky. Impr. Gabr. Gönyei 1816. 4r. 10 lap.

Ecloga Adm. Rev. Patri J. Nep. Endrödy. Impr. Gabr. Gönyei 1817. 8r. 15 lap.

Molnár Joan. Grata recordatio. Impr. Gabr. Gönyei 1818. 4r. 14 lap.

Bogdány Mih. Érzékeny Rajzolatok a Szathmár vidékén uralkodott 1817-ik esztendei szörnyű éhségről. Ny. Gönyei Gábor. 1818. 8r. 22 lap.

Kiss Áron. Egy koszorú Vay A. és két leánya sirhalmára. Ny. Gönyei Gábor 1819. 8r. 12 lap.

Kiss Áron. Emlékezet-oszlop Sólyom Jozefának. Ny. Gönyei Gábor. 1819. 8r. 20 lap.

Kiss Áron. Isaak S. élete-párjának Sólyom Jozefának gyászoszlopot emelt. Ny. Gönyei Gábor. 1819. 8r. 6 lap.

Ode Petro Klobusitzky Episcopo Szathmáriensi. Impr. Gabr. Gönyei 1820. 8r. 6 lap.

Paluza C. J. Applausus Michaeli Korom. Impr. Gabr. Gönyei. 1820. 8r. 8 lap.

Hutter Ant. Foedus pleni gaudii honoribus Steph. Barkovits. Impr. Gabr. Gönyei 1820. 8r. 6 lap.

László Aloys. Ode Rev. Exim. ac Claris. Patri Steph. Barkovits Impr. Gabr. Gönyei. 1821. 8r. 4 lap.

László Aloys. Monumentum pietatis Martino Bolla. Impr. Gabr. Gönyei 1821. 8r. 6 lap.

Elegia. Stephano Tokody. Impr. Gabr. Gönyei 1822. 4r. 6 lap.

Imreh Alex. Carmen Josepho Vurum. Impr. Gábr. Gönyei 1822. 4r. 8 lap.

László Aloys. Érdem-koszorú Tokody Istvánnak. Ny. Gönyei Gábor. 1822. 4r. 9 lap.

Lehner Mich. Ode Florianó Kovách. 1822. 4r. 7 lap.

Jenei György. Közönséges ó Historia két könyvekben. Ny. Gönyei Gábor. 8r. 102 lap.

Szabó Pál. A kenyérmezei diadal. Ny. Gönyei Gábor. 1825. 8r. 92 lap.

Discipuli II. Humanitatis. Elegia Sigismundo Bélik. 1825. 4r. 6 lap.

Szabó Ferencz. Természetes Poetai Gyűjtemények. Ny. Gönyei Gábor. 1825. 8r. 32 lap.

Paluza C. J. Carmen Martino Schlachta 1827. 4r. 4 lap.

A nyomda kétféle leltára

I.

Anno 1783. die 30. Apr. inventáltatván az Méltóságos Uraság Károlyi Typographiája mely Eitzenberg Ferencz előbbeni Typographus kezéből Klémann Józsefnek resignáltatott, in statu sequenti

Betűk specificatiója

Garmond	Antiqua	90 font
	Cursiv	110 font
Cicero	Antiqua	180 font
	Cursiv	120 font
	Litterae inepte usui	160 font
Medio	Antiqua	130 font
	Cursiv	130 font
Tertia	Antiqua	180 font
	Cursiv	110 font
Petit	Antiqua	80 font
	Cursiv	95 font
Tertia	Antiqua	90 font
	Cursiv	—
Titulus		40 font
Flores et Liniae		75 font
Notae musicae		20 font
Haszontalan rosz betűk		330 font
Summa		1940 font

Fabetük	darab Nr. 37
Figurák	darab Nr. 13
Vas Vinglhakn	darab Nr. 2
Fa Vinglhakn	darab Nr. 1
Fa Szeczpréder	darab Nr. 10
Forma Regale fából	darab Nr. 2
Forma Regale nagyobb	darab Nr. 3
Ezeknek fiókjai	darab Nr. 13
<i>Két Praelum minden hozzátartozandó Instrumentumokkal együtt, egy nagyobb, más kisebb</i>	Nr. 2
Lalangue könyvének kinyomtatására való Papiros Rizma	Nr. 8

Mely Inventatio, hogy e szerint általam véghez ment légyen, praesentibus recognoscálom Sig. Károly 30. Ápr. 1783.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY m. p.

Additamentum

Matricius	Garmond Cursiv et Antiqva egész
	Cicero Cursiv et Antiqva egész
Instrumenta	Garmond
	Petit
	Congorlancz
Instrumenta	Mutilia

II.

Anno 1797. 23-ia 8bris Inventáltatván az Méltóságos Urasság károlyi Typographiája, mely Kléman Jóseff előbbeni Typographus halála után Gönyei Gábornak resignáltatott in Statu sequenti:

Betűk Specificatiója

		mázsa	font
Tertia	Antiqva	1	20
	Cursiv	–	65
Garmond	Antiqva	–	58
	Cursiv	–	47
N. Cicero	Antiqva	–	60
	Cursiv	–	38
Medio	Antiqva	1	13
	Cursiv	–	65
K. Cicero	Antiqva	–	80
	Cursiv	–	90
Text	Antiqva	–	16
	Cursiv	–	25
Nagy betűk		–	30
Quadratumok		–	60
Titulus betűk		–	82
Czirádák		–	14
Summa		9	63

Fabetük	darab Nr. 13
Figurák	darab Nr. 30
Vas Vinglhakn	darab Nr. 1
Fa Vinglhakn	darab Nr. 2
Fa Szeczpréder	darab Nr. 12
Forma Regale fából	darab Nr. 5

A betűknek való fiókok találtnak	darab Nr. 13
melyekből négy nem haszon vehető	
<i>Egy praelum</i> minden hozzátartozandó Instrumentumokkal együtt	Nr. 1
Réztábla	Nr. 1
Kerek fa szék a betűk öszve szedésére kívántató	Nr. 1
Egy fiók tartó	Nr. 1

Melly Inventatió, hogy e szerént általam véghez ment légyen, praesentibus recognoscálom.
Sig. Károly die 23-án 8-bris 1797.

VAGNER GYÖRGY s. k.